

ОГЛЯДОВИЙ ЗВІТ ПРО ЄВРЕЙСЬКУ ДОКУМЕНТАЛЬНУ ТА АРХІВНУ СПАДЩИНУ В УКРАЇНІ

Таїсія Сидорчук
Анна Уманська
Тетяна Бородіна
Надія Уфімцева

ЖОВТЕНЬ 2025 Р. – БЕРЕЗЕНЬ 2026 Р.
КИЇВ

Публікація підготовлена в рамках партнерського проєкту з ЮНЕСКО за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю партнера і не обов'язково відображає позицію ЮНЕСКО та Європейського Союзу.

Зміст

<i>Вступ</i>	- 5 -
<i>Дослідження в архівах, музеях та бібліотеках</i>	- 8 -
Таїса Сидорчук, тема дослідження – «Єврейський музей у Львові: створення та культурно-просвітницька діяльність у 1925–1939 рр.»	- 8 -
Центральний державний історичний архів України, м. Львів	- 8 -
Державний архів Львівської області.....	- 12 -
Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника	- 15 -
Інститут народознавства Національної академії наук України у Львові	- 19 -
Анна Уманська, тема дослідження – «Документи з історії єврейської культурно-просвітницької організації “Культур-Ліга” в архівних та музейних установах Києва та Одеси»	- 22 -
Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	- 22 -
Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України	- 26 -
Державний архів Київської області.....	- 31 -
Державний архів міста Києва	- 34 -
Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова».....	- 36 -
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.....	- 39 -
Державний архів Одеської області.....	- 40 -
Одеський літературний музей.....	- 43 -
Тетяна Бородіна, тема дослідження – «Голокост на Полтавщині та поведінка місцевого населення (кейс допоміжних адміністрацій)»	- 47 -
Державний архів Полтавської області.....	- 47 -
Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона.....	- 51 -
Хорольський краєзнавчий музей	- 53 -
Архів управління служби безпеки в Полтавській області	- 57 -
Архів управління служби безпеки в Черкаській області.....	- 59 -
Архівний відділ Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області....	- 60 -
Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею	- 62 -
Надія Уфимцева, теми досліджень – «Єврейська друкована книга в Україні», «Репрезентація історії та культури євреїв України в постійних експозиціях державних музеїв Хмельницької області»	- 66 -
Кам'янець-Подільський державний музей-заповідник	- 66 -

Державний архів Хмельницької області.....	69 -
Дніпропетровський національний історичний музей імені Дмитра Яворницького	73 -
Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»	74 -
Новоушицький історико-краєзнавчий музей.....	76 -
Городоцький краєзнавчий музей (G-MUSEUM).....	78 -
Деражнянський міський історичний музей	80 -
<i>Висновки</i>	- 83 -

Вступ

У рамках виконання науково-дослідного проєкту «Єврейська спадщина в Україні: міждисциплінарні рефлексії крізь призму архівних документів, культури, історії та літератури» відповідно до партнерської угоди з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) одним із завдань історичної групи було дослідження єврейської документальної й архівної спадщини у низці архівів, бібліотек і музеїв України.

Безпосереднім візитам та праці в архівах, бібліотеках і музеях передувала підготовча робота. Попередньо під час спільних засідань історичної групи були визначені методи для двох важливих етапів архівно-дослідницької роботи: 1) процесу пошуку необхідних для виконання наукової теми документів та 2) процесу опрацювання виявлених документів. При цьому використовувалися такі методи роботи:

- тематичний аналіз описів архівних фондів, інвентарних книг музейних фондів, різного типу каталогів, довідників і покажчиків кожної запланованої для відвідування установи;
- джерелознавчий аналіз кожного виявленого документа з точки зору його автентичності, походження, авторства, датування тощо;
- порівняльний аналіз із документами інших фондів чи установ, копій, дублікатів;
- міждисциплінарний аналіз з використанням знань і навиків палеографії, краєзнавства, музейництва тощо;
- комплексно-системний аналіз різних за типами і видами архівних документів, друкованих видань та музейних матеріалів.

Кожна учасниця групи відповідно до специфіки своєї дослідницької теми вивчила і проаналізувала наукову літературу й історіографічні матеріали, наявні публікації документів і джерел, а також здійснила комунікацію з

визначеними установами, підготувала офіційні письмові запити до установ відповідно до встановленої процедури з проханням доступу до документів та матеріалів.

Згідно з робочим планом учасниці історичної групи протягом листопада-грудня 2025 року здійснили пошук та збір документальних матеріалів у таких архівах, бібліотеках і музеях:

- **Таїса Сидорчук.** Центральний державний історичний архів, м. Львів, Державний архів Львівської області, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Інститут народознавства Національної академії наук України, м. Львів;
- **Анна Уманська.** Державний архів міста Києва, Національна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Книжкова палата України, Одеський літературний музей, Державний архів Одеської області;
- **Тетяна Бородіна.** Державний архів Полтавської області, Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона, Хорольський районний краєзнавчий музей, Архівний відділ Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області, Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею;
- **Надія Уфимцева.** Державний архів Хмельницької області, Кам'янець-Подільський державний музей-заповідник, Новоушицький історико-краєзнавчий музей, Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», Городоцький краєзнавчий музей, Деражнянський міський історичний музей, Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького.

Вибір інституцій зумовлений дослідницькими темами, над якими працюють дослідниці проєкту. При цьому в інших архівах, бібліотеках і музеях України також зосереджені великі за обсягом і хронологічними рамками

єврейські джерела і колекції, які через заборону в радянський період та брак фахівців нині залишаються неопрацьованими і невведеними у науковий обіг.

В результаті пошуково-дослідницької роботи в архівах, бібліотеках, музеях учасники історичної групи зібрали значну за обсягом та цінну за змістовним наповненням джерельну базу, яку наразі кожна з дослідниць далі опрацьовує, систематизує та імплементує в індивідуальні дослідження, насамперед у заплановані статті до фахових журналів, колективної монографії та доповіді на науковій конференції, яка відбудеться 26 березня 2026 р. Завдяки пошуково-дослідницькій роботі в архівах, бібліотеках і музеях більшість виявлених і зібраних архівних документів і матеріалів будуть вперше введені до наукового обігу і тим самим «захована» у сховищах і фондах інститутів пам'яті важлива інформація з історії та культури єврейського народу на теренах України буде оприлюднена і доступна для подальшого використання в науковій, освітній та культурно-просвітницькій діяльності.

Дослідження в архівах, музеях та бібліотеках

Таїса Сидорчук, тема дослідження – «Єврейський музей у Львові: створення та культурно-просвітницька діяльність у 1925–1939 рр.»

Дослідження єврейських документів у львівських архівах, бібліотеках та музеях здійснювала Таїса Сидорчук, фокусуючись на вивченні теми історії створення, діяльності, причин і обставин ліквідації Єврейського музею у Львові у 1920–1940-х рр.

Наукова важливість та актуальність теми обумовлена тим, що досі немає жодної наукової праці ні в українській, ні в зарубіжній історіографії, в якій би вказаний музей, що був першим і єдиним громадським єврейським музеєм в Україні, створеним у руслі європейських музейних тенденцій кінця XIX – початку XX ст., був предметом спеціального і комплексного вивчення з використанням документальних джерел і матеріалів. Вивчення та аналіз наукової літератури й історіографічних матеріалів з теми дослідження, а також попередній досвід роботи дослідниці у Львівському музеї історії релігії і консультування з львівськими музейниками і архівістами визначили необхідність проведення ґрунтовної пошуково-дослідницької роботи. У зв'язку з цим дослідження було зосереджене в низці архівів, бібліотек і музеїв Львова.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Насамперед пошук архівних документів Єврейського музею був здійснений у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ), який відповідно до назви і статусу в системі українського архівознавства поряд з однойменним архівом у Києві, зберігає одну з найбагатших і найдавніших колекцій документальних матеріалів XII–XXI ст. з історії України та низки європейських країн, а також з історії різних народів, що населяли українські землі.

Довідково

У ЦДІАЛ зберігаються 766 фондів із загальною кількістю 1 млн. 125 тис., що містять інформацію про центральні установи і організації, органи державної влади і управління, самоврядування, громадські уряди, військові, судово-адміністративні, господарсько-промислові, фінансові, податкові, релігійні, громадсько-політичні, культурно-освітні установи й організації різних історичних епох. Робочі приміщення і сховища архіву розміщені у двох пам'ятках архітектури – колишньому Бернардинському монастирі і Королівському арсеналі.

Адреси архіву: Львів, пл. Соборна 3а та вул. Підвальна 13.

Сайт <https://tsdial.archives.gov.ua/>.

Дослідницька робота безпосередньо в установах значною мірою залежала від зовнішніх обставин – повітряні тривоги, відключення світла, організація робочих місць для дослідників. Зокрема, у зв'язку з проведенням реставраційно-будівельних робіт головної будівлі архіву на пл. Соборній 3а, введені обмеження у роботі читального залу: запис користувачів у читальний зал здійснюється лише один раз у місяць і лише за одним телефонним номером та в залежності від кількості заявок дослідників працівник читального залу повідомляє про дату і час відвідування читального залу протягом конкретного місяця або про відмову через брак місця. Окремі необхідні для нашого дослідження фонди перебувають на невизначений термін, за словами працівників архіву на наш запит, «на удосконаленні». Тому, на жаль, сьогодні доступ до окремих фондів архіву та час роботи в архіві для дослідників є обмежений. При цьому варто наголосити, що архів активно оцифровує описи архівних фондів і виставляє їх на своєму сайті.

Єврейські документи в ЦДІАЛ, що відображають історію єврейського народу, мають унікальність у порівнянні з іншими українськими архівними

установами насамперед через широкі хронологічні межі – XIV–XX ст. Крім того, єврейські документи, що зосереджені у понад 120 фондах, відображають різноманітні аспекти життя єврейської громади до того ж не лише Львова, але й цілого регіону Західної України та сусідніх країн і держав, до складу яких в різні історичні періоди входили українські землі.

Основний масив документів з історії Єврейського музею у Львові зберігається у **фонді 701 під назвою «Єврейська релігійна громада Львова»**. Виявлені документи свідчать, що безпосередньою реалізацією ідеї єврейського музею у Львові займалися дві інституції, які були спеціально створені і перебували в структурі самоврядної установи «Єврейська релігійна громада», що діяла у 1795–1939 рр. і представляла інтереси єврейського населення Львова та приміських громад. Перша інституція – Комітет опіки над пам'ятками єврейського мистецтва (*Kuratorja dla Opieki nad Zabytkami Sztuki Żydowskiej*) діяла у 1925–1931 рр. і започаткувала збирання музейної колекції, вивчення і реставрацію єврейських старожитностей, чим заклала основи постановня єврейського музею у Львові. В архіві зберігаються звіти про діяльність Комітету за окремі роки і листування. З 1932 р. спадкоємцем Комітету стало Товариство прихильників Єврейського музею у Львові (*Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Żydowskiego we Lwowie*), яке виступило фактичним організатором Єврейського музею у 1934 р. Діяльність Товариства представлена низкою цінних документів, серед іншого, статутом Товариства, протоколами засідань і листуванням Товариства, статутом Єврейського музею тощо. Значення відкриття Єврейського музею у Львові у 1934 р. засвідчують вітальні листи і телеграми, що надійшли від окремих осіб та єврейських і неєврейських установ і організацій з різних країн. Діяльність музею протягом 1934–1938 рр. висвітлена у звітах та протоколах засідань кураторії музею, а також у путівнику музею, створеному його першим зберігачем, художником Людвіком Ліллє.

P R O T O K O Ł

posiedzenia Kuratorium Muzeum Gminy wyznaniowej żydowskiej we Lwowie, które odbyło się w sali Muzeum dnia 28. września 1938 o godz. 19.30 pod przewodnictwem Przewodniczącego Zarządu Gminy wyzn. żyd. we Lwowie P. Dra Michała Ringla.

Obecni prócz P. Przewodniczącego:

PP. Dr. Marcelli Buber, Prez. Wiktor Chajes, Dr. Gita Frenklowa, Maksymilian Goldstein, Herman Horowitz, Inż. Leopold Reiss, Dr. Jakub Schall, Inż. Zygmunt Sperber, Aleksander Weinreb, Adolf Schön, dyr. Herman Spät i Dr. Klara Kozłowska.

Usprawiedliwili swą nieobecność: PP. Inż. Józef Awin, Radca Adolf Finkelstein, Karol Katz i Dr. Cecylia Kłafienowa.

Otwierając posiedzenie, P. Przewodniczący stwierdza, że kadencja obecnego Kuratoriumu dawną się skończyła, wobec czego zachodzi potrzeba ustanowienia nowego. Mimo okresu przejściowego muzeum się rozwija i ilość eksponatów wzrosła. W szczególności zawiadomienia P. Przewodniczący, że P. Schön poderował muzeum kilkanaście cennych przedmiotów, za co mu składa dzięki. Muzeum ma obecnie kłopoty z kustoszem. P. Lille bowiem od miesięcy przebywa za granicą i nie daje o sobie wiadomości tak, że nie wiadomo, czy i kiedy wróci. Należy tedy uregulować sprawę kustorza. - Dotąd nie przeprowadzono w muzeum szkontrum. Obecnie P. Przewodniczący polecił przeprowadzić po raz pierwszy szkontrum, które się odbyło. P. Przewodniczący prosi p. dyr. Späta, aby imieniem komisji szkontrującej złożył sprawozdanie.

P. dyr. Spät czyniąc zadość temu, odczytuje protokół Komisji szkontrującej z odbytego w dniach od 31. sierpnia do 5. września br. szkontrum wraz z uwagami i zaleceniami tej Komisji. Protokół ten załącza się do niniejszego protokołu jako jego integralną część.

Nad sprawozdaniem rozwinęła się dyskusja.

P. Horowitz odnośnie zalecenia komisji szkontrującej na ubezpieczenie przedmiotów muzealnych od ognia i włamania uważa, że ubezpieczenie od włamania nie byłoby celowe, gdyż przy tych przedmiotach nie da się ewentualna szkoda wyrównać. Nie idzie tu bowiem o wartość materialną. Natomiast premia ubezpieczeniowa od włamania przy takich

Документи з історії Єврейського музею у Львові зберігаються у ЦДІАЛ також у фонді 761 під назвою «Гольдштейн Максиміліан – мистецтвознавець, колекціонер». Оскільки М. Гольдштейн був не лише одним із перших і найбільш активних ініціаторів створення Єврейського музею у Львові, але й відомим музеєзнавцем та збирачем і знавцем єврейських старожитностей, в його фонді відклалися окремі документи, пов'язані з періодом створення музею та його поступової ліквідації. Так, фонд містить каталог виставки єврейського художнього промислу, яка відбулася у 1933 р. у Львівському музеї художнього промислу. У жодному іншому архіві чи бібліотеці на сьогодні не вдалося виявити примірника цього каталогу. М. Гольдштейн опікувався колекцією ліквідованого у 1939 р. радянською владою Єврейського музею, яка була переміщена до Львівського музею художнього промислу, протягом кількох років, до своєї загибелі у 1942 р. у німецькому концентраційному таборі, що засвідчують посвідки особистості, довідки з місця роботи та листування музейних інституцій.

Більшість документів створена польською мовою, окремі документи – німецькою, їдишем та івритом. Значна частина документів є рукописами та нечіткими машинописними копіями, що ускладнює прочитання тексту. За винятком окремих документів основний масив матеріалів зберігається в єдиному примірнику. В результаті пошуково-дослідницької роботи в ЦДІАЛ у 14 справах виявлено, опрацьовано і перекладено 450 аркушів архівних документів (з яких близько 100 аркушів виготовлено ксерокопії), що безпосередньо відображають історію створення та діяльності Єврейського музею у Львові.

Державний архів Львівської області

Інша львівська архівна установа – Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) також зберігає документи, що розкривають історію Єврейського музею у Львові.

Довідково

В ДАЛО зберігається понад 5000 фондів, які містять понад 2 млн. 670 тис. документів державних та громадсько-політичних установ, організацій, підприємств, що функціонували на Львівщині з кінця XVIII–XX ст.

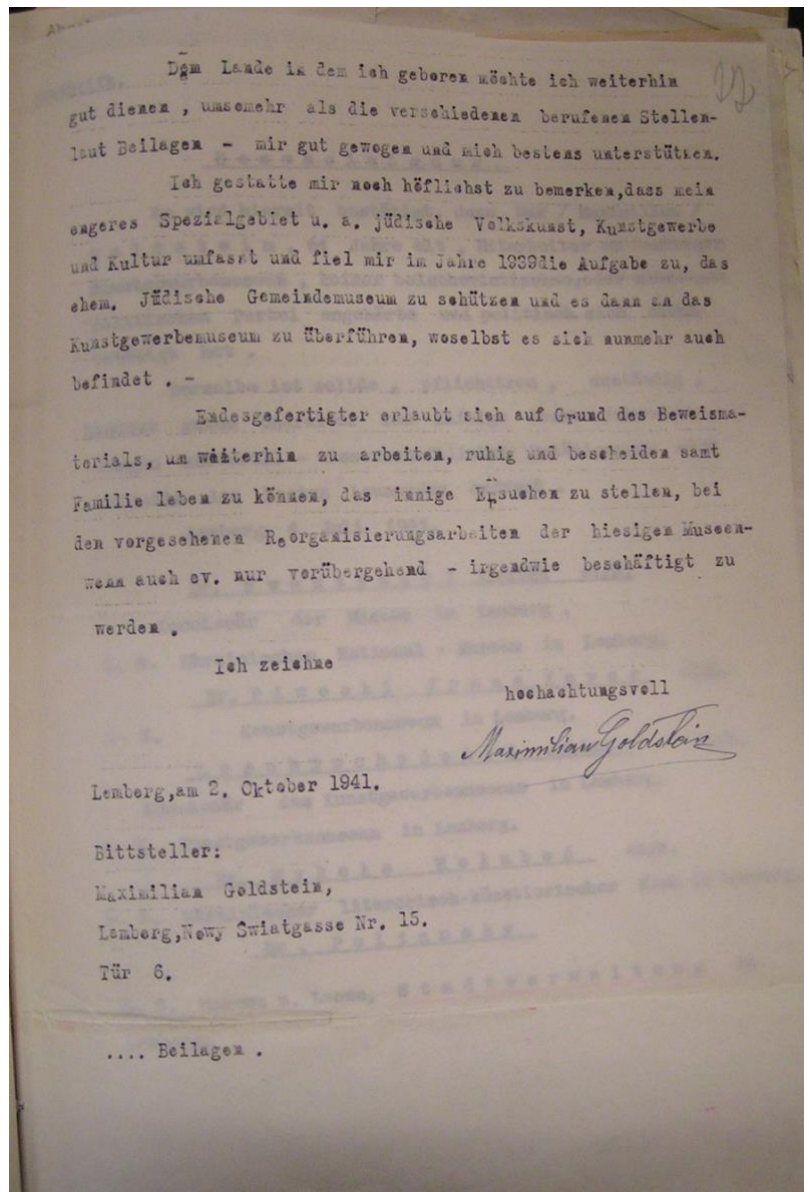
Архів розміщений за кількома адресами: Львів, вул. Підвальна, 13, пл. Музейна, 1, та вул. професора Буйка, 4.

Сайт <https://archivelviv.gov.ua/>.

Для користувачів відкриті два читальні зали з каталогами та інформаційно-довідковою літературою; на сайті архіву постійно з'являються нові оцифровані описи архівних фондів.

Тут документи, в яких так чи інакше відображена історія Єврейського музею у Львові, зосереджені у фондах, пов'язаних із особистістю М. Гольдштейна. Хронологічно основний масив документів стосується 1941–1942 рр., періоду німецької окупації та роботи М. Гольдштейна у Львівському музеї художнього промислу, де за підтримки і неодноразових звернень до німецької влади львівських науковців і музейників він опікувався колекцією Єврейського музею та своєю приватною колекцією єврейських старожитностей. Ці матеріали зберігаються у **фонді 35 – «Губернаторство дистрикт Галичина у Львові»**, а саме в декількох справах управління музеїв і охорони пам'яток відділу науки і освіти.

За типологічними ознаками більшість документів належить до офіційного листування між адміністрацією Музею художнього промислу у Львові, де працював М. Гольдштейн, і відділом науки й освіти дистрикту Галичина у Львові, в підпорядкуванні якого перебував музей на той час. В одному з листів М. Гольдштейн вказує дату перевезення колекції музею Єврейської релігійної громади Львова до Музею художнього промислу – лютий 1940 р., має важливе значення для реконструкції історії ліквідації Єврейського музею. Усі без винятку документи написані німецькою мовою.

Ілюстрація 2. Лист М. Гольдштейна від 2 жовтня 1941 р. ДАЛО.
Фонд 35, опис 13, справа 146.

Отже, в ДАЛО зберігаються документи, в яких висвітлюється період ліквідації Єврейського музею і праця М. Гольдштейна як останнього опікуна і знавця музейної колекції. В цілому в ДАЛО було виявлено, опрацьовано і перекладено 56 аркушів архівних документів, 37 з яких було оцифровано.

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника

Одним з найбільших в Україні сховищ унікальних рукописних і друкованих пам'яток книжкової культури, творів мистецтва є Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника)

Довідково

Універсальний за змістом, мовним, типо-видовим складом фонд книгозбірні містить книги, періодичні та серіальні видання, карти, ноти естампи, репродукції та інші види образотворчого мистецтва, рукописи, інкунабули, стародруки й складає понад 8 млн. одиниць збереження.

Структурні підрозділи бібліотеки знаходяться за кількома адресами у Львові: Відділи рукописів та бібліотекознавства в головному корпусі по вул. Стефаника 2, Відділ періодичних видань ім. Мар'яна та Іванни Коців по вул. Ковжуна, 8, Відділ україніки за адресою вул. Винниченка 24, Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів – вул. Бібліотечна, 2, Відділ рідкісної книги, Кабінет картографії та Сектор нової німецькомовної книги – вул. Лисенка 14.

Сайт <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/golovna2/>.

Для отримання доступу до документів, які знаходяться в підрозділах, що опікуються рукописними, рідкісними та мистецькими фондами, користувачеві потрібно окрім читацького квитка надати лист-клопотання з місця роботи.

Оскільки фонд бібліотеки формувався шляхом злиття конфіскованих радянською владою громадських, приватних бібліотек та колекцій, які існували до 1939 р., тут також відклалися матеріали, що висвітлюють процес створення та діяльність Єврейського музею у Львові. При цьому ці матеріали знаходяться у різних підрозділах бібліотеки, які розташовані в окремих корпусах по місту.

Відділ рукопису ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігає понад 300 архівних фондів унікальних рукописних пам'яток культури, рукописні книги, автографи діячів науки і культури, історичні документи XIII–XX ст. Відділ має зручний читальний зал з різними каталогами, в тому числі важливим для первинного пошуку документів пофондовим каталогом.

У відділі зберігається **фонд 290, опис 1 «Гольдштайн Максиміліан. Мистецтвознавець, колекціонер»**, який містить документи особового походження за 1907–1941 рр. У контексті дослідження теми Єврейського музею у Львові важливе значення мають справи 27 фонду з документами М. Гольдштейна як співробітника Львівського музею художнього промислу, зокрема, його планом роботи на перший квартал 1941 р., коли він розпочав займатися колекцією Єврейського музею, а також справа 32 з вирізками з газет зі статтями М. Гольдштейна про потребу створення єврейського музею та збирання експонатів для нього, опублікованих у львівських часописах у 1907–1931 рр. Загалом опрацьовано і перекладено з німецької, польської, їдишу 227 аркушів 45 документів фонду.

Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника нараховує понад 800 тис. одиниць збереження мистецтвознавчих книжкових і періодичних видань, творів образотворчого мистецтва XVI–XXI ст., нотні видання і нотні рукописи XVIII–XXI ст., фотодокументи, аркушеві документи та ін. В Інституті працюють два читальні зали з декількома типами каталогів. У фондах Інституту зберігається **комплекс документів особового походження М. Гольдштейна**, серед яких, передусім, відклалася папка з документами, що висвітлюють процес підготовки і проведення виставки єврейських старожитностей у Львівському музеї художнього промислу 1933 р., яка, як було згадано, стала важливим етапом в організації Єврейського музею у Львові і його відкриття у 1934 р. Ця папка містить списки предметів, які надавали для виставки синагоги, єврейські установи і товариства та приватні особи, розписки музею про отримання та повернення предметів їхнім власникам, листування. В цілому в Інституті було виявлено, опрацьовано,

1) Pudełko: (podłóżne)

1 szklanka
1 mała drewn.
1 kieszka na tańczące
1 filigranowy amulet

4 ekspozyty

2) Pudełko:

1 kadzielnica
1 forma na drewno
1 talerzyk

3 ekspozyty

3) Osobno:

2 Kielichy
4 lampki choinkowe
2 lichłone (para)
1 kadzielnica miedziana
1 " drewniana
1 farmałka
5 talerz (2 małe)
1 serwetka na masę
2 pastory na Torę
1 makata + Herleum

1 szklanka miodowa
1 wielki grater
1 pudełko z etykiec
3 obratki z hebr. pisemem
Ekspozyty

PRYW. GIMNAZJUM MĘSKIE
Żyd. Tow. Szk. lud. i średniej w Lwowie
UL. ZYGMUNTOWSKA 17.

- 17 -

Відділ періодичних видань ім. Мар'яна та Іванни Коців ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігає фонд обсягом 1 млн. 800 тис. періодичних видань XIX–XX ст., які друкувалися на теренах Західної України та в інших країнах світу. У відділі зберігається також численна єврейська періодика польською, німецькою мовами та їдишем й івритом, які виходили у світ до 1939 р., серед них, «*Rocznik Żydowski*», «*Wschód*», «*Przyszłość*», «*Haor*», «*Chwila*» та ін. У цих періодичних виданнях, а також у польських часописах «*Kurjer Lwowski*», «*Słowo Polskie*», «*Nasz Przegląd*» та ін. неодноразово друкувалися матеріали щодо окремих колекцій єврейських пам'яток, ініціатив постання єврейського музею у Львові, діяльності членів Комітету опіки над пам'ятками єврейського мистецтва, Товариства прихильників Єврейського музею у Львові.

Так, наприклад, у популярній львівській газеті «*Chwila*» є низка дописів про процес створення, відкриття та діяльності Єврейського музею у Львові. Зокрема, у номері від 18 травня 1934 р. була опублікована розлога стаття про відкриття Єврейського музею з єдиними фотографіями, на яких зображено урочисте засідання правління Єврейської релігійної громади Львова і численних гостей на церемонії відкриття музею та фрагмент музейної експозиції. Загалом у відділі періодики були опрацьовані підшивки 12 часописів за 1908–1939 рр., де виявлені, опрацьовані і перекладені 20 публікацій щодо Єврейського музею у Львові.

У бібліотечному фонді ЛННБ України ім. В. Стефаника виявлено ще один важливий документ до історії створення Єврейського музею, а саме рідкісний каталог виставки єврейської книги і єврейських старожитностей (*Katalog wystawy książki lwowskiej hebrejskiej i zabytków sztuki żydowskiej. Lwów, Maj – czerwiec 1928. – Lwów. – 1928. 46 S.*), яка була організована і проведена у Львові у 1928 р. Ця виставка стала своєрідним підсумком чотирирічної діяльності Комітету опіки над пам'ятками єврейського мистецтва та першою великою виставкою у Східній Галичині, присвяченою показу єврейської спадщини, яка активізувала єврейську громаду на подальшу розбудову єврейського музею. На сьогодні відомі лише два примірники каталогу саме з цієї бібліотеки, при

цьому один примірник надрукований лише польською мовою, а другий – польською та івритом.

Інститут народознавства Національної академії наук України у Львові

Провідним осередком етнологічних, мистецтвознавчих, фольклористичних та музеєзнавчих досліджень у західноукраїнському регіоні є Інститут народознавства Національної академії наук України у Львові. Він має у своїй структурі відділ – Музей етнографії та художнього промислу (далі МЕХП), який діє з особливим статусом як єдиний музей етнографічного профілю в системі НАН України.

Довідково

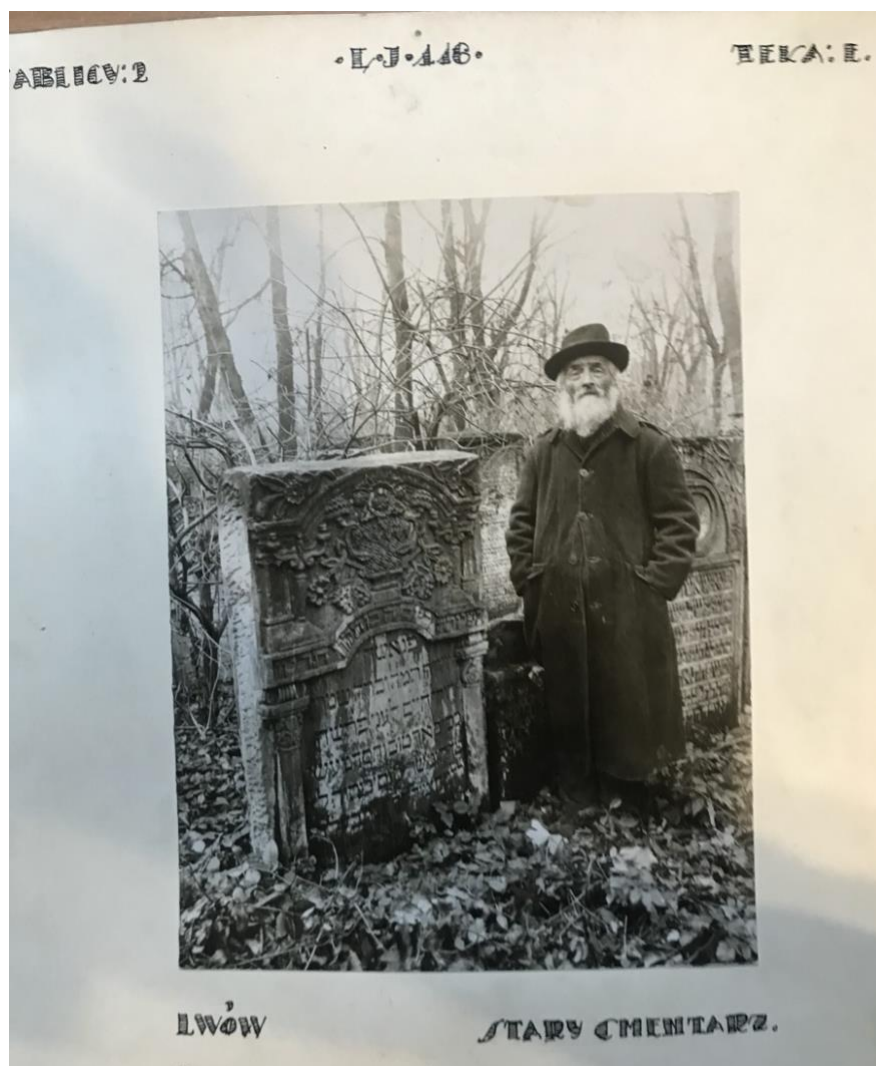
Наукові фондові колекції та музейна експозиція МЕХП входять до Державного реєстру об'єктів Національного надбання України. Після неодноразових переміщень частини колекції Єврейського музею у Львові до різних музеїв Львова у сховищах МЕХП, який створювався в тому числі на основі колекції колишнього Львівського музею художнього промислу, зберігається більша частина зібрання Єврейського музею. Крім того, в Інституті народознавства НАН України діють важливі для дослідження документальної спадщини щодо історії Єврейського музею два допоміжні підрозділи – бібліотека та архів. Книжковий фонд бібліотеки складає близько 90 тис. одиниць збереження відповідно до профілю Інституту народознавства.

Інститут народознавства, в тому числі МЕХП, бібліотека та архів розташовані у приміщенні за адресою: Львів, проспект Свободи, 15.

Сайт <https://ethnology.lviv.ua/muzei/postiinodijuchi-ekspoziciji>.

Оскільки бібліотека та архів Інституту народознавства є внутрішніми підрозділами Інституту народознавства, сторонні користувачі повинні надати лист-клопотання з місця роботи для доступу до їхніх фондів.

У бібліотеці зберігаються **20 альбомів з фотографіями єврейських старожитностей**, які зберігалися в синагогах або у приватних колекціях, а також з фотографіями синагог і єврейських цвинтарів Львова та Львівщини. Ці альбоми були виконані в єдиному примірнику Комітетом опіки над пам'ятками єврейського мистецтва у 1925–1927 рр. для фіксації найбільш цінних рухомих і нерухомих єврейських пам'яток, які потенційно могли бути використані для майбутнього музею. Наукове значення цих альбомів полягає також в тому, що більша частина відтворених у фотографіях пам'яток була втрачена під час Другої світової війни.

Ілюстрація 4. Альбом фотографій Старого єврейського кладовища у Львові. 1925 р. Бібліотека Інституту народознавства НАН України.

У бібліотеці також зберігається кілька примірників каталогу Єврейського музею у Львові, виданого у 1937 р., два з яких мають рукописні пояснювальні написи до окремих ілюстрацій. В архіві Інституту народознавства у **фонді 1, опис МХП** зберігаються документи М. Гольдштейна, серед іншого зошит із зображеннями предметів з його приватної колекції та описом кожного предмета, що Гольдштейн надавав для виставки єврейських старожитностей у Львові 1933 р., яку організовувало Товариство прихильників Єврейського музею. Крім того, фонд містить протокол засідання Комісії охорони пам'яток культури та представників єврейської громади – творців Єврейського музею від 28 листопада 1939 р. щодо націоналізації колекції Єврейського музею радянською владою і фактично початку ліквідації музею. В цілому в бібліотеці та архіві Інституту народознавства виявлено, опрацьовано, вичитано, перекладено 31 документ, які нараховують 844 аркуші, більша частина яких створена польською, німецькою мовами та івритом.

Таким чином, в архівних, бібліотечних та музейних установах м. Львова Таїсою Сидорчук було виявлено, опрацьовано і перекладено 1857 аркушів історичних документів, які допоможуть реконструювати історію появи ідеї, створення, діяльності та ліквідації Єврейського музею у Львові. Значна частина опрацьованих документів буде вперше введена до наукового обігу у запланованих статтях у фаховому журналі та колективній монографії. Частину важливих архівних документів вдалося оцифрувати та ксерокопіювати для подальшого використання у викладацькій діяльності дослідниці, передусім в нормативному курсі «Практика музейно-архівно-бібліотечна» для студентів магістерської програми «Юдаїка» в НаУКМА.

Анна Уманська, тема дослідження – «Документи з історії єврейської культурно-просвітницької організації “Культур-Ліга” в архівних та музейних установах Києва та Одеси»

Дослідження єврейських документів у державних архівах і музеях Києва та Одеси здійснила Анна Уманська, зосереджуючись на вивченні історії створення та функціонуванні єврейської культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга» у період Української Народної Республіки та раннього радянського періоду.

Наукова актуальність теми зумовлена тим, що попри наявність окремих праць, присвячених мистецькій секції Культур-Ліги, її освітня політика, робота у сфері їдишського книгодрукування та мережа регіональних осередків і механізми інституційного функціонування залишаються недостатньо дослідженими, а значний масив архівних документів досі не введений до наукового обігу.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Насамперед дослідження заданої теми проводилося у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). У межах заданого дослідження фонди ІР НБУВ є незамінною джерельною базою, оскільки саме тут зосереджено унікальні комплекси документів і друкованих видань, що дозволяють цілісно реконструювати культурно-освітню діяльність Культур-Ліги у Києві в 1918–1930-х роках.

Єврейські фонди охоплюють особові архіви письменників, перекладачів і громадських діячів, а також літературні рукописи, щоденники та листування українською, російською, їдишем і івритом, друковані видання.

Довідково

Інститут рукопису є науково-дослідним підрозділом Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського і є одним із провідних центрів збереження особових архівів і рукописних колекцій в Україні. У фондах Інституту зберігаються пам'ятки книжної писемності, історичні документи, наративні, літературні матеріали, архівні фонди просвітницьких і наукових установ, а також особові фонди та окремі матеріали видатних діячів української науки і культури. Рукописний фонд ІР НБУВ нині нараховує 453 архівні фонди, більше 500 тис. одиниць зберігання.

ІР НБУВ розташований за адресою: Київ, вул. Володимирська, 62.

Сайт <https://nbuv.gov.ua/node/1>.

Умови роботи в ІР НБУВ передбачають стандартну процедуру реєстрації у читальній залі. Попередньо необхідно оформити читацький квиток у центральному корпусі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського за адресою: Київ, Голосіївській проспекті, 3. Для роботи необхідно подати лист-клопотання від установи або особисту заяву із зазначенням теми дослідження.

Описи фондів частково представлені на сайті НБУВ, однак значна частина довідкового апарату доступна лише у паперовому вигляді безпосередньо в читальній залі, що потребує додаткового часу для первинного орієнтування в масиві документів. Читальна зала працює за встановленим графіком без обідньої перерви: понеділок, середа, п'ятниця з 9:30 до 15:30, вівторок, четвер – з 11:30 до 17:30. В умовах воєнного стану робота читальної зали може перериватися через повітряні тривоги та відключення електроенергії. Замовлення справ здійснюється за попередньою вимогою, з обмеженням кількості одиниць зберігання на день.

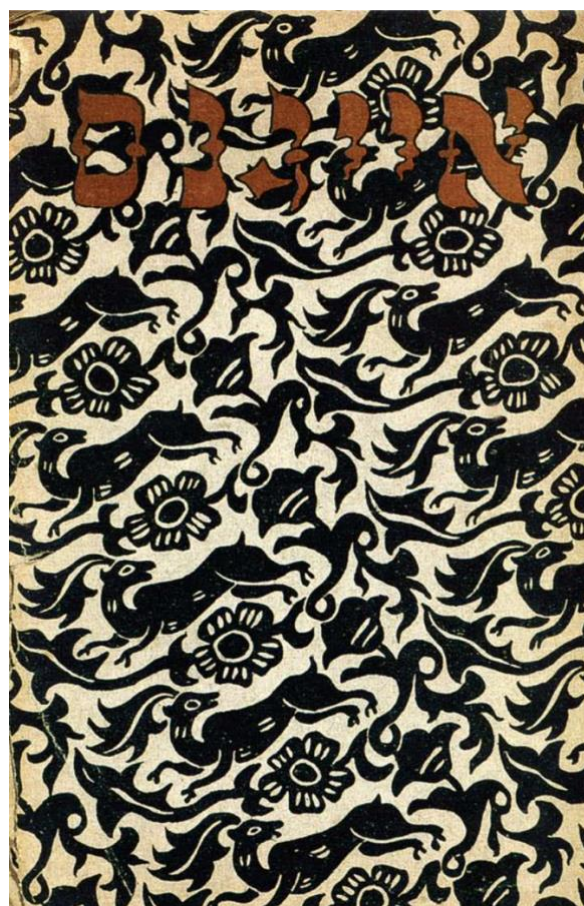
Фонд 322 Єврейський музичний фольклор, сформований на основі кількох історичних колекцій, зібраних упродовж першої половини ХХ століття, зокрема завдяки експедиційній діяльності Мойсея Береговського. Фонд містить фонозаписи на воскових валиках, нотні та текстові розшифровки, польові записи пісень, інструментальної музики й нігунів, а також матеріали щодо пуримшпілів (єврейського народного театру). До фонду також входять записи голосів відомих діячів єврейської культури, серед них й Шолом-Алейхем, що надає матеріалам виняткової джерельної цінності. Значна частина документів постраждала під час Другої світової війни (евакуація до Уфи, вивезення до Німеччини), що робить збережені комплекси винятковими як фрагменти втраченої культурної спадщини. Зібрана на теренах України у 1920–1940-х роках колекція єврейського музичного фольклору з експедицій Мойсея Береговського із 2005 року перебуває під захистом програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу».

Окремим документальним масивом є фонд **321 Колекція єврейських документів**, сформований у 1930-х роках із матеріалів єврейських наукових і громадських інституцій, перевезених до Києва з різних куточків СРСР після їх заборони та ліквідації. Колекція охоплює архівні та бібліотечні зібрання, які тривалий час залишалися малодоступними й лише з 1990-х років почали системно опрацьовуватися. Разом ці фонди створюють унікальну джерельну базу для вивчення єврейської культури, літератури та повсякдення в Україні.

У фонді 321 зосереджено значний масив друкованої продукції видавництва Культур-Ліги за 1918–1930-ті рр. Серед них, їдишомовні підручники, дитячі видання, а також періодика, зокрема газети «*Pedagogisher byuletten*» (Педагогічний бюлетень), «*Shul un lebn*» (Школа та життя) і «*Teatr fon*» (Театральний вісник), альманахи «*Oyfgan*» (Заграва) та «*Eygnis*» (Наше власне).

Ілюстрація 5. Обкладинка «Shul un leb» (Школа та життя), дизайн Йосефа Чайкова. Вид-во «Культур-Ліга», Київ, 1918.

Ілюстрація 6. Обкладинка альманаху «Eugns» (Наше власне), дизайн Іссахар-Бер Рибак. Вид-во «Культур-Ліга», Київ, 1919.

Серед матеріалів – й рідкісна поетична збірка Давид Гофштейн «Troyer» (Скорбота) з ілюстраціями Марк Шагал, що є яскравим прикладом синтезу літератури та образотворчого мистецтва. У сукупності ці видання дозволяють простежити освітні стратегії, естетичні орієнтири та культурно-просвітницьку програму організації, роблячи колекції ІР НБУВ надзвичайно важливими для реконструкції інтелектуального середовища єврейського Києва 1918–1930-х років.

Ілюстрація 7. Поетична збірка Давид Гофштейн «Троуер» (Скорбота), дизайн Марка Шатала. Кооперативне вид-во «Культур-Ліга», Київ, 1922.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

Ще одна важлива архівна установа – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ). ЦДАМЛМ є провідною спеціалізованою архівною установою, що збирає документальну літературно-

мистецьку спадщину України XX століття та забезпечує її наукове збереження й опрацювання. У межах дослідження ЦДАМЛМ виступає ключовою інституцією для дослідження діячів, пов'язаних із «Культур-Лігою», а у ширшому контексті — радянської культурної політики та мистецького середовища Києва 1920–1930-х років.

Довідково

ЦДАМЛМ спеціалізується на збереженні особових фондів діячів культури, архівів творчих спілок і мистецьких інституцій XX століття. Єврейський сегмент колекцій охоплює матеріали письменників, художників, перекладачів і театральних діячів та є важливим джерелом для вивчення єврейського культурного життя в Україні в контексті радянської культурної політики й репресій. Фонди містять рукописи, листування, афіші, програми театральних постановок, адміністративну документацію та візуальні матеріали. Загалом — 1426 фондів, що містять 312 856 одиниць зберігання.

Архів розташований за адресою: Київ, вул. Володимирська, 22А.

Сайт <https://csamm.archives.gov.ua/>.

Доступ до фондів ЦДАМЛМ здійснюється на підставі офіційного листа-відношення або особистої заяви дослідника. Усі описи доступні в електронному форматі через сайт архіву. На сайті також можна замовити справу онлайн. Читальна зала працює з за встановленим графіком з понеділка по п'ятницю без обідньої перерви (у понеділок–четвер з 08:00 до 17:00, у п'ятницю з 08:00 до 15:45). Доступ відвідувачів проводиться за обов'язковим попереднім записом електронною поштою або телефоном. Максимальна кількість справ, доступна до видачі у читальній залі за один раз — до 10 справ.

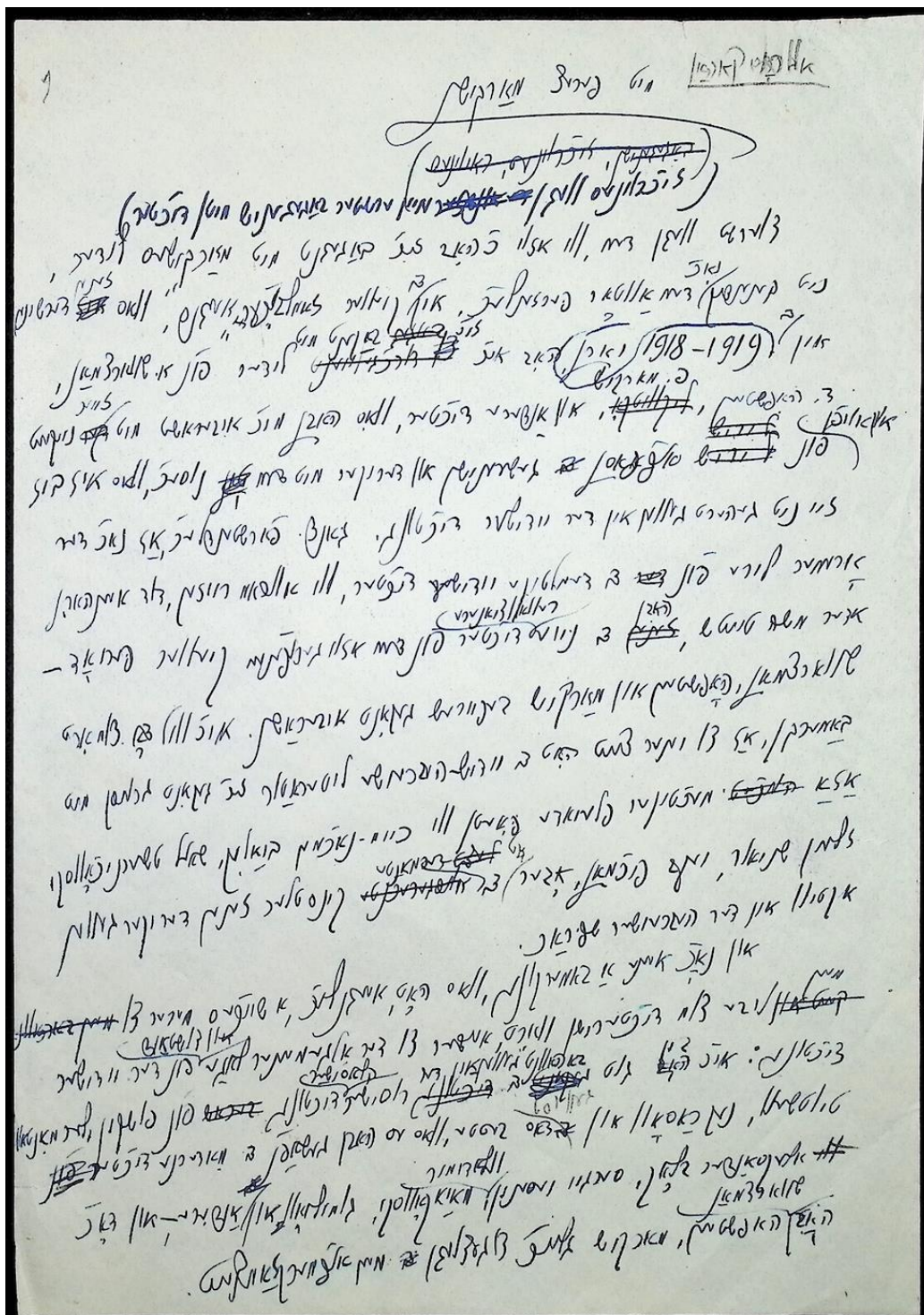
У фондах архіву-музею особливе місце посідає комплекс документів фонду **649 Київського державного єврейського театру (1928–1936)**, який

відображає інституційний розвиток єврейського сценічного мистецтва в УСРР: від фінансово-господарської документації до матеріалів про репертуар, творчі дискусії й внутрішні конфлікти колективу, а також спроби модернізації матеріальної бази театру. Крім того, у фонді наявні виписки з документації театральної студії при Культур-Лізі, характеристики акторів, фотоматеріали та репертуар.

Особові фонди ф. 436 Марка Епштейна, ф. 767 Абрама Кагана, ф. 1083 Ліпи Рєзніка та ф. 1258 Ніссона Шифріна формують цілісний корпус джерел, що репрезентують різні виміри єврейського мистецького й літературного життя України першої половини ХХ століття. Архіви охоплюють рукописи художніх і драматичних творів, поезію, переклади, літературно-критичні матеріали, приватне листування, фотографії, графіку та сценографічні напрацювання, дозволяючи реконструювати творчі біографії митців, їхні професійні контакти та умови діяльності в міжвоєнний і повоєнний періоди.

Серед документів особових фондів письменника Абрама Кагана та поета й перекладача Ліпи Рєзніка наявні рукописи їх неопублікованих творів та нарисів про колег-літераторів за допомогою яких можна відтворити культурне середовище Києва 1920-1930-х років. Серед іншого, було віднайдено різні редакції оповідань-спогадів Абрама Кагана про членів літературної секції київської гілки Культур-Ліги Давида Гофштейна та Переца Маркіша.

У архіві Ліпи Рєзніка збереглися нариси за 1920-ті роки про єврейських культурних та політичних діячів, Іцика Фефера та Ісаака Кіпніса. Крім того, наявні різні редакції рукописів опублікованих оповідань Абрама Кагана та Ліпи Рєзніка, за якими можна встановити ступінь втручання цензорів та редакторів в оригінальні авторські тексти. Мова документів – їдиш.

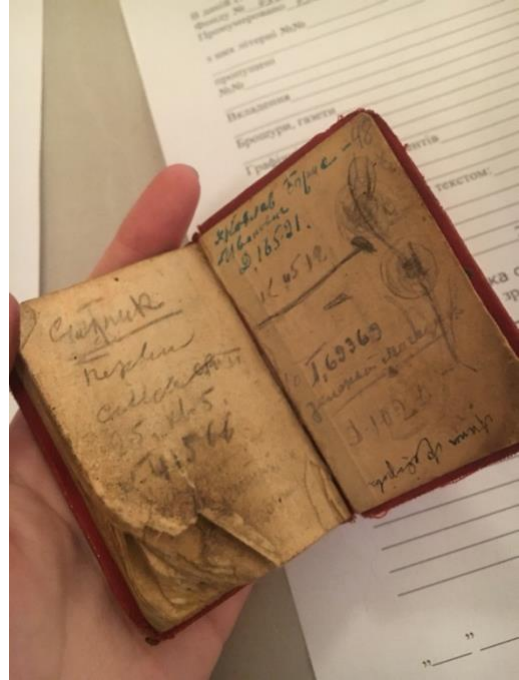
Ілюстрація 8. Одна із редакцій оповідань-спогадів Абрама Кагана про Переца Маркіша, члена літературної секції кийської гілки Культур-Ліги.

Особові фонди художника Марка Епштейна та театрального декоратора Ніссона Шифріна, які тісно співпрацювали з художньою секцією Культур-Ліги, налічують десятки ескізів та фотографій творів мистецтва та сценографій, які не збереглися донині. Ці матеріали є унікальним джерелом

для реконструкції втраченої мистецької спадщини, пов'язаної з діяльністю Культур-Ліги.

Ілюстрація 9. Ніссон Шифрін, фото 1917 року.

Ілюстрація 10. З особового фонду художника Марка Епштейна. Записна книжка за 1930-ті рр.

Представлені фонди становлять важливу джерельну базу для дослідження єврейського культурного процесу в ранньорадянський період, зокрема для вивчення середовища, пов'язаного із культурно-просвітницькою організацією «Культур-Ліга» та ширшого кола їдишських літераторів та митців. Матеріали дають змогу простежити механізми культурної самоорганізації, взаємозв'язки між літературою, театром і візуальним мистецтвом, а також досвід репресій і подальшої реінтеграції митців. Значна частина документів залишається маловведеною до наукового обігу й потребує подальшого опису та оцифрування, що визначає їхню особливу цінність для сучасних дослідників Культур-Ліги.

Державний архів Київської області

У межах заданого дослідження фонди Державного архіву Київської області мають принципове значення, оскільки саме вони дозволяють простежити функціонування єврейських освітніх і культурних інституцій Києва та Київщини у практичному та інституційному вимірах — через фінансову, організаційну й нормативну документацію 1918–1930-х років.

Довідково

ДАКО зберігає документи регіональних адміністративних, судових та освітніх установ, що охоплюють історію міст і містечок Київщини за період з 1682 до 2017 р.. Масив документів з єврейської історії представлений у фондах повітових і волосних управ і включає метричні записи, переписні матеріали, документи про майнові відносини та освітні ініціативи. Ці колекції мають особливу цінність для мікроісторичних і генеалогічних студій, а також для аналізу трансформацій єврейського життя у період Російської імперії та ранньої радянської доби. Тут зберігається понад 2 млн одиниць зберігання, що складають 7092 фондів, зокрема фотодокументів – 23 154 одиниць зберігання за 1916–2022 роки.

Архів розташований за адресою: Київ, вул. Юрія Іллєнка, 38.

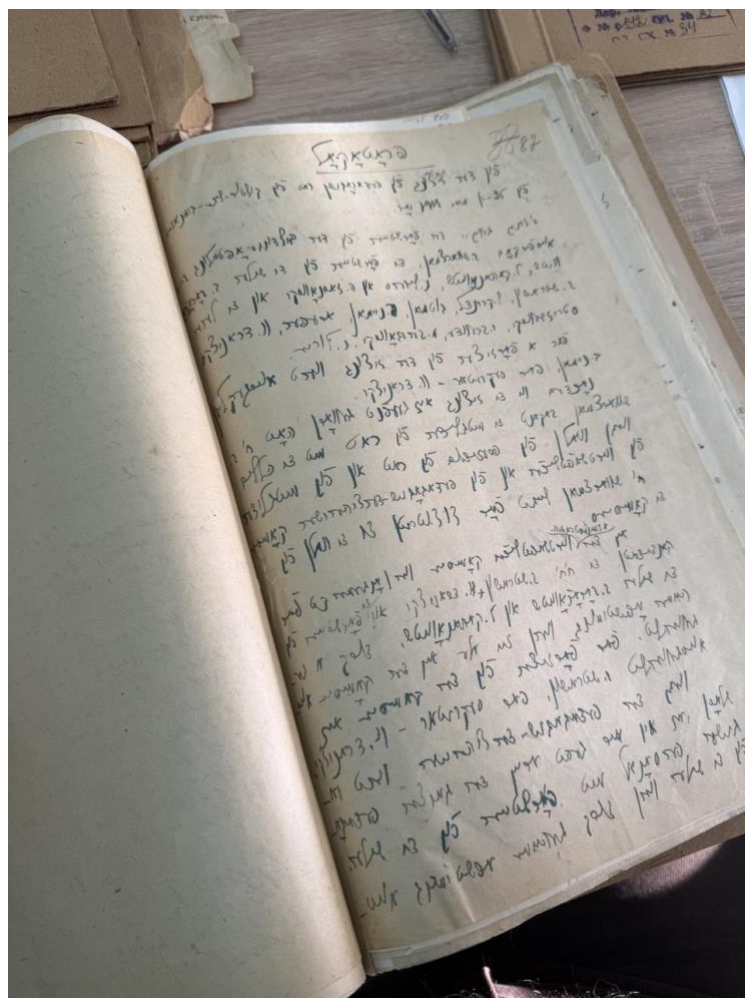
Читальні зали знаходяться за адресами: Київ, вул. Юрія Іллєнка, 40, вул. Солом'янська, 24.

Сайт <https://dako.gov.ua/>.

Усі описи фондів ДАКО оцифровані та доступні онлайн. Користувачеві видається не більше 10 боксів мікрокопій або до 1000 аркушів архівних справ (але не менше однієї і не більше 10 справ). Водночас з 1 грудня 2025 року архів тимчасово, строком на два місяці, призупинив роботу читальної зали за адресою вул. Юрія Іллєнка, 38, а також виконання запитів і замовлень на копіювання документів зі сховищ на вул. Юрія Іллєнка, 38 та вул. Володимирській, 15. Справи, замовлені у межах заданого дослідження,

зберігалися у сховищі за адресою вул. Солом'янська, 24, де читальний зал працює лише у вівторок і розрахований максимум на трьох осіб, що суттєво обмежує можливість тривалої системної роботи.

Важливим для дослідження єврейської культурно-освітньої інфраструктури є фонд Р-142 Відділ народної освіти Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який містить матеріали про діяльність єврейських дитячих установ, педагогічних курсів, бібліотек і театральних гуртків періоду 1918-1930-х років.

Ілюстрація 11. Протокол засідання педагогічної ради “Культур-Ліги”, 25 травня 1919 року.

Документи, пов'язані з «Культур-Лігою», – це здебільшого постанови про фінансування її закладів, передачу приміщень, звернення щодо підготовки єврейських учителів, а також відомості про формування труп київського єврейського драматичного театру.

Докладною є документація щодо єврейської гімназії «Культур-Ліги» по вул. Маріїнсько-Благовіщенська у Києві, що уміщує інформацію про навчальні програми, учительський склад та списки учнів. Крім того, віднайдено звіти експертів щодо стану приміщень та матеріально-технічної бази гімназії. У фонді наявні також звітні документи єврейських бібліотек Києва за 1918–1921 рр., де означено середню кількість відвідувачів, джерела постачання книжкової продукції, кількість та тематики культурно-просвітницьких заходів за звітні періоди.

У сукупності ці джерела є ключовими для реконструкції мережі єврейської освіти у Києві й околицях та становлять важливу базу для дослідників Культур-Ліги й процесів становлення єврейського культурного життя у 1920-х роках.

Також у фондах ДАКО збережені матеріали, що відображають діяльність мережі освітніх єврейських інституцій з викладанням мовою іврит у добу Української революції. **Фонд Р-5004 єврейського культурно-просвітницького товариства «Тарбут»** уміщає документи Центрального комітету товариства, що включають листування з єврейськими навчальними закладами та сіоністськими організаціями, матеріали про відкриття шкіл і збори коштів, протоколи педагогічних рад, списки слухачів учительських курсів, анкети вчителів, методичні розробки та фрагменти періодики.

Окремий інтерес становить статут видавничого кооперативу «Тарбут» у Києві, що засвідчує системну роботу з забезпечення шкіл підручниками та книжками івритом. Фонд є важливим джерелом для вивчення освітньої політики сіоністського середовища та механізмів його ліквідації радянською владою у 1919 році.

Фонд №1786 Київське виконавче бюро Центрального комітету Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії репрезентує політичну активність єврейських соціалістичних партій у період революції та ранньорадянського періоду. У матеріалах наявні протоколи засідань ЦК, стенограми партійних конференцій, циркуляри, виборча документація, листування з Центральною Радою, списки членів партії й делегатів до установчих зібрань. Документи відображають еволюцію партійної програми, від ідеї національно-персональної автономії до інтеграції в більшовицькі структури, що дає змогу дослідити трансформацію єврейського політичного руху в Україні 1920-х років. Мова документів – їдиш, українська, російська.

Державний архів міста Києва

Державний архів міста Києва (далі – ДАК) є ключовою муніципальною архівною установою, що акумулює документацію органів міського самоврядування та відображає соціально-економічну й культурну історію Києва у тривалій історичній перспективі. Фонди ДАК є надзвичайно важливими, оскільки саме вони дозволяють простежити інституційне оформлення ініціатив «Культур-Ліги» та взаємодію єврейської громади з міською владою у 1918–1920 роках.

Довідково

ДАК зберігає документи органів міського управління, освітніх і соціальних інституцій Києва з XIX століття до раннього радянського періоду. Єврейські матеріали зосереджені передусім у фондах міської управи, поліцейних структур, навчальних закладів і благодійних товариств та охоплюють переписні дані, списки єврейських мешканців і купців, документи про підприємницьку діяльність, паспортизацію, соціальну допомогу, а також будівництво й утримання єврейських лікарень. Ці джерела дозволяють реконструювати демографічну динаміку та повсякденні практики київських євреїв

наприкінці XIX – на початку XX століття. ДАК зберігає понад 7055 фондів та 2,44 млн справ.

Архів розташований за адресою: Київ, вул. Олени Теліги, 23.

Сайт <https://archive.kyivcity.gov.ua/>.

Доступ до фондів надається за письмовою заявою або листом від наукової установи. Електронні описи представлені на офіційному сайті установи. Робота у читальній залі здійснюється за попереднім записом, з обмеженням кількості виданих справ на день. Графік роботи: вівторок – четвер з 9:00 до 16:00 з обідньою перервою з 12:00 до 13:00. Умови воєнного стану, повітряної тривоги та перебої з електропостачанням впливають на тривалість робочого часу та темп опрацювання документів.

Матеріали про діяльність «Культур-Ліги» у 1918–1920 роках зосереджені у фонді №163 Київська міська управа та уміщують статутні документи, навчальні плани й кошториси Єврейського народного університету в Києві, а також установчі документи безпосередньо «Культур-Ліги».

Ілюстрація 12. Статут Культур-Ліги, 15 січня 1919 рік.

Єврейський народний університет – перший на території колишньої Російської імперії вищий навчальний заклад з викладовою мовою їдиш, що успішно функціонував з 1918 по 1920 рік та загалом налічував понад 500 учнів. Університет заснували та підтримували коштом Культур-Ліги, Уряду УНР, Київської міської Управи, а також за рахунок благодійних внесків Київської єврейської громади і платні за навчання. Цей комплекс документів формує важливу джерельну базу для дослідження єврейської самоорганізації в Києві, розвитку освітніх і культурних ініціатив та взаємодії громади з міською адміністрацією в період глибоких політичних трансформацій. Мова документів: їдиш, російська.

Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»

Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова» є центральною національною бібліографічною інституцією, що забезпечує повноту державного обліку друкованої продукції та формує репрезентативний корпус видань, опублікованих на території України. Фонди Книжкової палати є ключовими, адже саме вони дозволяють простежити видавничу діяльність «Культур-Ліги», реконструювати репертуар її друкованої продукції та оцінити масштаби впливу організації на формування єврейського освітнього й культурного простору 1920–1930-х років.

Довідково

Книжкова палата є провідною державною інституцією, що здійснює державний бібліографічний облік, систематизацію, збереження та науковий опис усіх друкованих видань, опублікованих на території України. Її фонди формуються на основі обов'язкового примірника і охоплюють книжкову продукцію, періодичні видання, брошури, листівки, плакати та інші типи друкованої продукції з кінця XIX століття до сьогодення. Установа виконує не лише функцію збереження, а й науково-довідкову місію, забезпечуючи дослідників

систематизованими каталогами, бібліографічними покажчиками та статистичними матеріалами з історії українського книговидання. Установа містить майже 15 млн одиниць зберігання.

Установа розташована за адресою: Київ, просп. Леоніда Каденюка, 27.

Сайт <http://www.ukrbook.net/>.

Доступ до фондів здійснюється на підставі листа-клопотання або службового звернення. Каталоги та бібліографічні покажчики частково доступні онлайн, однак значна частина довідкового апарату використовується безпосередньо в читальній залі. Замовлення здійснюється за попереднім записом, із дотриманням встановлених лімітів на кількість одиниць зберігання.

Єврейський сегмент колекцій представлений значним масивом періодичних і книжкових видань їдишем та івритом, серед них міжвоєнного та раннього радянського періодів. Особливу наукову цінність становлять єврейські газети, журнали, агітаційні матеріали, літературні альманахи та видання культурно-освітніх організацій, що дозволяють реконструювати інтелектуальне, мовне й суспільне життя єврейських громад України, а також простежити трансформації радянської національної та мовної політики.

У фондах збережені **колекції дитячої періодики**, яка видавалася «Кооперативним видавництвом "Культур-Ліга"» у період з 1922 по 1930-ті роки. Передусім, збережено більшість номерів дитячих журналів «*Freyd*» (Радість) та «*Oktyaberl*» (Жовтень). Ці видання є не лише цінними джерелами для дослідження історії їдишської дитячої преси, педагогічних концепцій і моделей формування нової радянської ідентичності, але й яскравими ілюстрованими зразками книжкової графіки. До їх художнього оформлення долучалися відомі митці, зокрема Марк Епштейн та Сара Шор, що надає цим журналам додаткового мистецького й культурного значення.

*Ілюстрація 13. Обкладинка до журналу «Freud» (Радість), дизайн Марка Епштейна.
Кооперативне вид-во «Культур-Ліга», Київ, 1924.*

Значна частина перелічених фондів потребує подальшого оцифрування та розширення доступу для дослідників, що відкриває перспективи для міждисциплінарних студій у галузі історії освіти, культури та книговидання.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО) є провідною державною архівною установою, що акумулює документацію центральних органів влади та відображає процеси формування української державності у ХХ столітті. У межах цього дослідження фонди ЦДАВО мають визначальне значення, оскільки саме вони дозволяють простежити нормативно-правові засади функціонування єврейських інституцій, зокрема «Культур-Ліги», у контексті політики Української Народної Республіки та ранньорадянських трансформацій.

Довідково

ЦДАВО зберігає документи центральних органів державної влади від початку ХХ століття, що є ключовими для вивчення політичних, соціальних і культурних трансформацій в Україні. Документи з єврейської історії представлені у фондах урядових, адміністративних і партійних структур 1917–1950-х років і охоплюють матеріали про діяльність єврейських секцій, освітніх і культурних інституцій та політичних партій. Документи (протоколи, звіти, листування, статистичні довідки українською, російською та їдишем) дозволяють простежити процеси інституціоналізації єврейського культурного життя в УНР та УСРР, а також подальше згортання автономних форм національної самоорганізації. Загальна кількість фондів — 3338, кількість одиниць зберігання — 2 083 049.

Архів розташований за адресою: Київ, вул. Солом'янська, 24.

Сайт <https://tsdavo.gov.ua/>.

Для роботи в архіві необхідний лист-відношення або особиста заява із зазначенням теми дослідження. Усі описи доступні на сайті архіву, що дозволяє здійснити попередній відбір справ. Час роботи читальної зали: з понеділка по четвер 9:30-15:30, п'ятниця та останній день кожного місяця –

санітарний. Читальна зала працює за встановленим графіком, із обмеженням кількості справ, що видаються на день. В умовах воєнного стану можливі тимчасові обмеження доступу до окремих фондів, а також перерви у роботі через безпекові заходи.

Особливу наукову цінність мають **фонди №1115 Українська Центральна Рада і №1065 Рада народних міністрів УНР**, які містять законодавчі акти про національно-персональну автономію, створення Міністерства єврейських справ, регулювання єврейської освіти, вибори до органів самоврядування та матеріали про державну підтримку єврейських культурних ініціатив.

Доповнюють цей корпус документи єврейських соціалістичних організацій, серед інших протоколи партійних зібрань і свідчення про погроми. У сукупності ці матеріали формують цінну джерельну базу для дослідження державної політики щодо єврейського населення, механізмів культурної автономії та ранніх радянських трансформацій, а також є надзвичайно важливими для реконструкції діяльності таких інституцій, як Культур-Ліга. Значна частина фондів залишається фрагментарно введеною до наукового обігу й потребує подальшого опису та оцифрування. Мова документів: їдиш, українська, російська.

Крім того, робота у межах науково-дослідного проекту «Єврейська спадщина в Україні: міждисциплінарні рефлексії крізь призму архівних документів, культури, історії та літератури» зосереджувалася довкола двох одеських інституцій.

Державний архів Одеської області

Державний архів Одеської області (далі – ДАОО) є однією з провідних регіональних архівних інституцій України, що зберігає масштабні комплекси документів з історії Півдня України та багатонаціонального середовища Одеси. Фонди ДАОО дозволяють простежити тривалу еволюцію правового,

освітнього та політичного становища єврейської громади, від імперського періоду до доби революційних трансформацій початку XX століття.

Довідково

ДАОО зберігає комплекси документів міських, освітніх і партійних структур, що дозволяють простежити соціальну, політичну та культурну історію єврейських громад Півдня України з XVI ст. до раннього радянського періоду. Архів регулярно поповнюється новими документами (наприклад, у 2023 році прийнято до зберігання 4791 справ, що включає 7 нових фондів).

Архів розташований за адресою: Одеса, вул. Святослава Караванського, 18.

Сайт <https://archive.od.gov.ua/>.

Доступ до фондів надається на підставі офіційного звернення або особистої заяви дослідника. Електронний довідковий апарат представлений на офіційному сайті архіву. З 17 листопада 2025 р. призупинено роботу читального залу ДАОО в адміністративній будівлі за адресою: вул. Пироговська 29, м. Одеса до особливого розпорядження. Наразі доступна для роботи читальна зала за адресою вул. Святослава Караванського, буд. 18. Розклад роботи з понеділка по четвер з 10:00 до 17:00, обідня перерва 13:00-14:00. Безпекова ситуація та відключення світла значно впливають на режим роботи та потребує додаткової координації з працівниками архіву.

Фонд №1 Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, один із найбільших у Державному архіві Одеської області, налічує 98 описів. Його матеріали охоплюють законодавче та адміністративне регулювання єврейської громади Півдня України у XVI–XIX ст.: імператорські укази, проекти реформ, службове листування щодо правового статусу євреїв, обмежень у торгівлі та ремеслах, податкової політики (коробочного й

свічкового зборів), а також документи про землеробську колонізацію та створення єврейських колоній. Значний масив присвячений релігійному й громадському життю, зокрема будівництву одеської Головної синагоги, діяльності навчальних закладів типу «талмуд-тора», благодійних товариств, рабинським виборам і нагляду за громадами. У сукупності ці джерела дозволяють реконструювати імперську політику щодо євреїв, соціально-економічні умови їх існування та ранні форми інституціоналізації єврейського життя в регіоні.

Матеріали фонду **П-41** та **П-868** **Одеського міського комітету єврейської комуністичної партії Поалей-Ціон**, містять документи партії Поалей-Ціон за 1917–1921 рр.: протоколи, резолюції, звіти та листування. Матеріали відображають ідеологічну й організаційну роботу серед єврейського населення, включно з жіночими, молодіжними та робітничими середовищами.

Не менш значущими є матеріали фонду **442** **Одеського відділення Товариства поширення освіти між євреями в Росії (ОПЄ)**, які дають змогу реконструювати систему єврейської освіти наприкінці XIX – на початку XX ст

«талмуд-тора», приватних і громадських шкіл, а також освітні ініціативи для соціально вразливих груп. Фонд **42** **Канцелярія опікуна Одеського навчального округу** доповнює тему документами про державне регулювання єврейських навчальних закладів звітами, матеріалами перевірок та службовим листуванням щодо діяльності шкіл «талмуд-тора», єшив та училищ. У

Фонд № 41

Городской комитет Одесской Еврейской коммунистической партии (Поалей-Цион)
г.Одесса

О П И С Ь

документальных материалов _____ Компартии

систематизированных по хронологическо-структурному признаку

№ п. п.	Делопров.- нод. №	ЗАГЛОВОК ДЕЛ	Начато	Окончено	Коли- чество листов	№ коробки
1	2	3	4	5	6	7
✓ 1.		Протоколы заседаний городского комитета ЕКП (на русском языке)	10. I 1920	7. XII 1920	15	
✓ 2.		Протоколы заседаний Президиума городского комитета ЕКП (на русском языке)	28. VII 1920	28. XI 1920	18	
✓ 3.		Циркуляры Центрального комитета ЕКП (Поалей-Цион) и Украинского Главного комитета (на русском и еврейском языках)	I 1920	25. XI 1920	71	
✓ 4.		Докладная записка горкома ЕКП о тактике Еврейской партии в период империалистической войны до 1920 г. и письмо Одесского городского комитета ЕКП в Одесский губернский партийный комитет КП(б) о предоставлении ЕКП права представительства в ревкоме (на русском языке)	26. II 1920	26. II 1920	4	
✓ 5.		Заявления членов партии ЕКП о выдаче справок, командировок, оказании помощи, направлении на работу и др. (на русском языке)	3. I 1920	16. XII 1920	54	
✓ 6.		Протоколы заседаний комитета и общегородских собраний членов ЕКП (на русском языке)				

Ілюстрація 14. Опис фонду №41 Одеського міського комітету єврейської комуністичної партії Поалей-Ціон.

сукупності ці джерела дозволяють простежити механізми взаємодії єврейських інституцій з імперською адміністрацією та трансформації освітньої політики.

Одеський літературний музей

Одеський літературний музей (далі — ОЛМ) є однією з провідних музейних інституцій Півдня України, що репрезентує багатонаціональну літературну традицію Одеси та зберігає унікальні архівні комплекси, пов'язані з історією міського культурного середовища. У межах заданого дослідження фонди музею мають ключове значення, оскільки дозволяють простежити діяльність єврейських літераторів та функціонування одеських осередків «Культур-Ліги» у контексті міжвоєнних культурних процесів.

Довідково

Одеський літературний музей є одним із найбільших регіональних літературних музеїв України. Фонди музею налічують близько 70 000 одиниць зберігання. Матеріали з єврейської історії та культури зосереджені у нефондованому музейному зібранні та архіві й структуровані за групами («Рукописи», «Документи», «Фотографії», «Зображення»). Колекції репрезентують літературне й театральне життя Одеси, міжвоєнну культурну мережу міста та післявоєнні трансформації та налічують понад 80 000 експонатів.

Музей розташований за адресою: Одеса, вул. Ланжеронівська, 2.

Сайт <https://museum-literature.odessa.ua/>.

Доступ до архівних матеріалів здійснюється за попередньою домовленістю з адміністрацією музею та поданням листа із зазначенням теми дослідження. Систематизовані електронні описи відсутні, орієнтація у фондах відбувається за внутрішніми інвентарними списками та консультаціями з науковими співробітниками. Робота з матеріалами проводиться у визначені години та залежить від зайнятості працівників і наявності умов для роботи в

музейному архіві. Це зумовлює необхідність попереднього планування та гнучкого графіка дослідника.

Основу єврейських особових фондів ОЛМ формують архіви Ісаака Губермана, літератора та драматурга, Ханана Вайнермана, поета та журналіста, Ірме Друкера, письменника та літературознавця, й літератора Ноте Лур'є. У фондах зберігаються рукописи, листування, театральні програми, матеріали до публічних виступів і літературних подій, а також документи, що фіксують арешти, табірний досвід і подальшу реабілітацію представників одеського літературного осередку. Крім того, особовий фонд Ірме Друкера, що налічує близько 120 одиниць зберігання, уміщає рукописи й машинописні автографи романів і новел, автобіографічні тексти, блокноти з літературними нотатками, листи й вітальні телеграми, фотографії та унікальний портрет, виконаний у таборі.

Усі перелічені документи відображають як довоєнну творчу активність літераторів, так і чисельні арешти кола одеських єврейських письменників, їх подальшу реабілітацію та повернення до професійної діяльності. Ці фонди є ключовим джерелом для вивчення репресій і післятабірного повсякдення.

Документи, що висвітлюють діяльність Культур-Ліги та її одеських філій зустрічаються у перелічених особових фондах єврейських письменників. Передусім, йдеться про листування щодо діяльності одеської філії товариства та друковані видання видавництва «Культур-Ліга». У сукупності ці джерела дозволяють простежити взаємодію між різними філіями товариства та динаміку їх розвитку. Значна частина матеріалів залишається малодослідженою, що надає фондам Одеського літературного музею високого потенціалу для подальшого опрацювання. Мова документів – їдиш, українська, російська.

Тетяна Бородіна, тема дослідження – «Голокост на Полтавщині та поведінка місцевого населення (кейс допоміжних адміністрацій)»

Дослідження єврейських документів у державних архівах Полтавщини робила Тетяна Бородіна, працюючи над темою періоду Голокосту в цьому регіоні, зокрема зосереджуючись на прикладах реакції місцевого населення.

Наукова актуальність теми полягає у майже повній відсутності досліджень, які б аналізували роль сільських старост, очільників районів та бургомістрів і загалом органів місцевих допоміжних адміністрацій у вчиненні Голокосту на Полтавщині. Ми маємо наукові напрацювання дослідників у цій темі, передусім Маркуса Айкеля, Валентини Сіваєвої (*City Mayors, Raion Chiefs and Village Elders in Ukraine, 1941-4: How Local Administrators Co-operated with the German Occupation Authorities*) (*Contemporary European History*, 2014), Леоніда Рейна (*Local Collaboration in the Execution of the “Final Solution” in Nazi-Occupied Belorussia*) (*Holocaust and Genocide Studies*, 2006) та ін. Однак, відсутні дослідження, які б фокусувались на мікроісторії Полтавщини. Саме тому актуальним є дослідження цілого пласту архівних джерел, переважна більшість яких ще не була введена до наукового обігу, що розкривають дії місцевих очільників адміністрацій щодо їхньої співпраці з німецькою владою, зокрема і щодо Голокосту.

Державний архів Полтавської області

Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО) є непересічною інституцією для дослідників історії Полтавщини, передусім для істориків, котрі вивчають період німецької окупації регіону. ДАПО має сотні справ, які розкривають особливості функціонування місцевих допоміжних адміністрацій та інших структур, які діяли за німецької адміністрації, більшість із яких ще не введено до наукового обігу. Архів активно займається оцифруванням: наразі на сайті представлені описи до 291 фонду, що стосується нацистської окупації Полтавщини.

Довідково

ДАПО є одним із найбільших архівних установ, які зберігають документи про історію Полтавщини. Установа налічує 6910 фондів та більше мільйона трьохсот тисяч справ. Архів містить фонди з історії українських територій часів Російської імперії, Української революції, репресивних органів комуністичного режиму (комуністичні партійні органи, установи, організації цих років), документи років нацистської окупації та періоду незалежності. Документи фондів радянського періоду міжвоєнних років містять документи про діяльність Полтавського губернського єврейського суспільного комітету, про функціонування єврейських дитячих будинків на Полтавщині, про діяльність відділів всеукраїнського товариства єврейської культури «Гезкульт», які були на Полтавщині, зокрема в Кременчуці.

Архів та сховища містяться у двох корпусах і розташовані за адресою: м. Полтава, вул. Матвійчука Юліана, 18/24 (корпус №1) та вул. Капітана Володимира Кісельова, 1 "А" (корпус №2).

Сайт <https://poltava.archives.gov.ua/>.

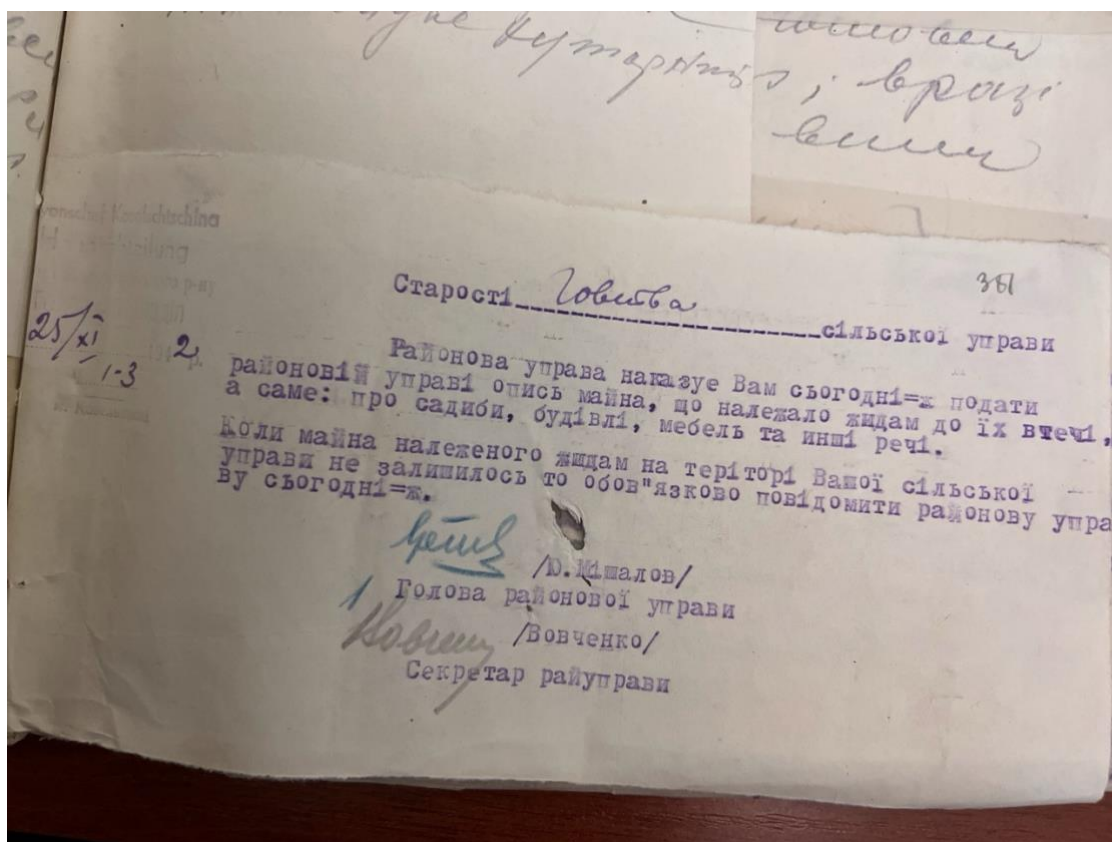
У кожному з корпусів ДАПО для дослідників працюють читальні зали. Графік роботи: з понеділка до четверга з 8:00 до 17:00, у п'ятницю – до 15:45. Обідня перерва з 12:00 до 12:45. Перед початком роботи в архіві дослідник має надати документи, що посвідчують особу, заповнити анкету та надати лист-клопотання з місця роботи. На сайті ДАПО (розділ «Архівні ресурси (електронні)») розміщені оцифровані документи, серед них частина описів, видання науково-довідкового фонду, матеріали, розміщені на платформі «FamilySearch», з яким архів співпрацює, тощо. У читальному залі дослідник має можливість попрацювати з описами фондів та архівними справами. ДАПО є відкритим для дослідників та сприяє їхній продуктивній роботі з архівними матеріалами.

Ілюстрація 16. Тетяна Бородіна в роботі із архівними матеріалами.

Важливо відзначити, що фонди ДАПО періоду німецької окупації містять надзвичайно важливу інформацію про Голокост у регіоні. Ця інформація розпорошена по різних фондах та справам і вимагає кропіткої пошукової дослідницької діяльності. Однак, тільки тут можна знайти детальну інформацію про функціонування районних, міських та сільських управ, що складали місцеву адміністрацію під час нацистської окупації, яка була долучена до реалізації нацистської геноцидної політики щодо євреїв. Зокрема були опрацьовані наступні матеріали: **Ф. 2434. Оп. 1. Спр. 4 (Розпорядження Гебітскомісара); Ф. Н-2675. Оп. 1. Спр. 1 (Розпорядження Лохвицької районної управи...),** цього ж фонду спр. 6 (Заяви репресованих та постанови Пісочанської сільської управи); **Ф. Н-2735. Оп. 1. Спр. 1 (Розпорядження та постанови Лубенської районної управи про виконання планових завдань);**

Ф. Р-2355. Оп. 1. Спр. 1 (Розпорядження Козельщинської райуправи); Ф. Р-2701. Оп. 1 Спр. 4 (Постанови Зіньківської райуправи) тощо.

Ілюстрація 17. Документ щодо діяльності однієї з Районних управ Полтавщини. Джерело: ДАПО. Ф. Р.-2355. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 381.

Всього в ДАПО було опрацьовано 33 справи, які стосуються нацистської окупації Полтавщини, значна частина яких ще не була введена до наукового обігу. Опрацьовані документи містять важливу інформацію, окрім Голокосту, про ставлення до радянських військовополонених, про заходи щодо утворення та функціонування Українського Червоного Хреста, про політику окупаційної адміністрації щодо місцевих жителів, родини яких постраждали під час Голодомору або були репресовані радянською владою, про облік населення тощо. Таким чином, з цих документів ми можемо отримати не лише інформацію про форми залучення цих місцевих функціонерів до Голокосту, а й вцілому реконструювати події в межах окремих населених пунктів.

Особливо, якщо поєднати ці документи з архівно-слідчими справами з архівів ГДА СБУ та УСБУ в Полтавській області та його-джерелами.

Мова документів ДАПО – російська, українська, німецька, їдиш. Наразі архів у співпраці з організацією *FamilySearch* активно сканує та викладає у вільний доступ описи фондів та справи, однак справи для дослідження історії Голокосту в своїй більшості ще не оцифровані. Кількість відвідувачів архіву від початку повномасштабного вторгнення значно зменшилась. Попри це, архів активно розвивається та робить все можливо, аби задовольнити інформаційні та дослідницькі запити відвідувачів.

Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона

Одним із найдавніших музейних закладів Полтавщини, що відкрився у травні 1920 року є Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона.

Довідково

Миргородський краєзнавчий музей імені Опанаса Сластьона містить численні експонати, розміщені в кількох загалах та розподілені на кілька експозицій: керамічне мистецтво Миргородщини XIX–XX ст., експонати, пов'язані давньою та козацькою історією краю; експозиція, що репрезентує промисли Миргородщини, а також новоутворена експозиція, пов'язана з повномасштабним російським вторгненням в Україну.

Музей знаходиться за адресою: Миргород, вул. Незалежності 2.

Сайт <https://surl.li/tefckv>

Музей відкритий для нових відвідувачів. Разом з тим, в осіб, які не є місцевими жителями, можуть виникати питання щодо того, як скомунікувати з музеєм, оскільки у відкритих джерелах не зазначено їхню електронну адресу, відсутній сайт. Музей працює з четверга до вівторка з 8:00 до 17:00. Прибувши до музею, дослідник має можливість оглянути постійно діючі експозиції та

попрацювати з архівом. Співробітники музею надали дослідниці Тетяні Бородіній матеріали, що стосуються теми Другої світової війни.

Співробітники музею наголосили, що музей, особливо в останні роки користується великою популярністю, оскільки сам Миргород став новою домівкою для багатьох переселенців, які радо відвідують музей. А також і військові, які перебувають тут на реабілітації (як правило, у санаторіях), стали активними відвідувачами цього культурного простору. У Музеї працюють наукові співробітники, які займаються дослідженням локальної історії, тут також проводяться і освітні та просвітницькі заходи для різних груп.

Директор та співробітники радо поділились всіма наявними музейними матеріалами, які стосуються Голокосту в Миргороді. Це, передусім, **унікальні фотографії з процесу ексгумації (1978 р.)**, яка проводилась на місці розстрілу євреїв у Миргороді, а також **вибірки з численних газет**, в яких містяться повідомлення про судовий процес (1983 р.) над членами української допоміжної поліції Миргорода, які брали участь у розстрілах місцевих євреїв під час нацистської окупації.

Ілюстрація 18. Черга миргородців до районного будинку культури, де була організована виставка речових доказів із місця поховання євреїв, розстріляних у 1941 році. Фото зроблене, найімовірніше, в 1978 році.

Наразі співробітники музею звертаючись до історії спільнот, які мешкали в Миргороді, також вивчають і життя єврейської громади. На одному із фото можна побачити чергу миргородців до районного будинку культури, де була організована виставка речових доказів із місця поховання євреїв, розстріляних у 1941 році.

Наразі у музеї немає окремого стенду, який би розповідав про історію Голокосту, але співробітники планують організувати тимчасову виставку вищезгаданих фотографій до річниці розстрілів. Тема Голокосту у Миргороді представлена, найперше для школярів, у кімнаті-музеї «Миргород: Музей Голокосту» у школі №5. Музей організований за ініціативи єврейської громади Миргорода та за підтримки організації *Remember Us*. Під час візиту Тетяни Бородіної до краєзнавчого музею, їй також організували візит і до цієї кімнати-музею.

Ілюстрація 19. Фрагмент експозиції у кімнаті-музеї «Миргород: Музей Голокосту» у школі №5.

Хорольський краєзнавчий музей

Хорольський краєзнавчий музей є важливим культурним осередком регіону. У приміщенні музею діють постійні експозиції з різних тематик, що робить музей цікавим як для учнів шкіл та коледжу, так і для краєзнавців, дослідників та всіх, хто цікавиться історією регіону. Для дослідження періоду Другої світової війни та Голокосту цей музей представляє велику цінність, оскільки має окремий зал та цінні матеріали, в тому числі світлини, які зберігають пам'ять про єврейську громаду Хоролу до окупації.

Довідково

Хорольський краєзнавчий музей є важливою культурною інституцією Хорола, оскільки містить експозиції і про флору та фауну регіону, і про історію краю, і про унікальні заняття Хорольщини (мотобол), і про етнографічні цікавинки. Окремий зал присвячений історії Другої світової війни, Хорольській ямі (один із найбільших таборів для військовополонених Полтавщини) та про Голокост у Хоролі.

Музей знаходиться за адресою: Хорол, вул. Небесної Сотні 98/4.

Електронна адреса: khrol.muzeum@i.ua

Хорольський краєзнавчий музей працює з вівторка по суботу (з 8:00 до 17:00). Наразі сайт у музею відсутній, однак співробітники ведуть активну фейсбук-сторінку музею (<https://surl.li/djhycx>), де публікують рідкісні оцифровані фото, що стосуються історії Хоролу та Хорольщини та інші пізнавальні матеріали. Попрацювати з архівними матеріалами музею можливо під час особистого візиту, завчасно скомунікувавши та попередивши про візит. Співробітники охоче надають досліднику наявні матеріали та створюють всі умови для продуктивного візиту, оскільки є можливість попрацювати з матеріалами у окремому кабінеті.

Співробітниця та директорка музею активно збирають матеріали та доповнюють експозиції. Вони також радо приймають у себе відвідувачів, якими часто є школярі та студенти місцевого коледжу. У експозиції, що стосується Голокосту у Хоролі представлено фотографії місцевих євреїв, які загинули під час окупації, також є поіменний список 97 єврейських жертв Хорольщини та відомі фотографії євреїв Лубен напередодні розстрілу. Разом з тим, на стенді міститься й аналітична довідка про те, як відбувався Голокост у Хоролі.

Ілюстрація 20. Фрагмент експозиції "Хорольська яма" (ідеється про Дулаг №160), що присвячена Другій світовій війні (Хорольський краєзнавчий музей).

Важливою частиною експозиції про Другу світову війну та Голокост є стенд про Хорольську яму, оскільки до числа в'язнів потрапляли також і євреї, які служили в радянській армії. Наприклад, представлена фотографія єврея Петра Каганзона, якому вдалося потрапити до Кременчука та врятуватись. Цікаво, що з Хорольської ями починається також історія виживання і єврея Абрам Резніченко, якому вдалося вибратися з табору та потрапити до Кременчука і пережити окупацію. Мова матеріалів – українська та російська.

Ілюстрація 21. Пам'ятник жертвам, що загинули в таборі для радянських військовополонених "Хорольська яма" (знаходиться поблизу Хорольського краєзнавчого музею).

Архів управління служби безпеки в Полтавській області

Архів управління служби безпеки в Полтавській області (УСБУПО) є одним із ключових установ, які містять архівні матеріали про Голокост на Полтавщині. Як справедливо зазначено у путівнику Галузевим архівом СБУ: «Більше таємниць, ніж зберігають архіви спецслужб, які діяли на теренах радянських республік у 1918–1991 рр., важко й уявити» (с. 10). Архів містить сотні кримінально-слідчих справ на осіб, які співпрацювали з окупаційною владою та долучались до різних заходів, пов'язаних з переслідуваннями та дискримінацією місцевих євреїв. Більшість із цих справ ще не була введена до наукового обігу.

Довідково

Відділ архівного забезпечення Управління створено у 2009 році, аби забезпечити комплектування, облік, зберігання та використання документів, що мають наукову та історико-культурну цінність. В архіві УСБУПО сформовано 9 фондів, які нараховують близько 40 тис. одиниць зберігання. Найбільш ранні документи датуються 1919 роком, тобто часом створення Всеукраїнської надзвичайної комісії. За кількістю одиниць зберігання архів УСБУПО є одним із найбільших у системі Галузевого державного архіву Служби безпеки України. У 2009 році при Управлінні відкрито інформаційно-довідковий зал. До повномасштабного вторгнення його відвідували понад 200 осіб, наразі, у зв'язку з військовим станом, зал закритий для користувачів, однак співробітники активно надають інформацію щодо архівних справ та, за потреби, і скановані копії архівно-слідчих справ дослідникам.

Архів знаходиться за адресою: Полтава, вул. Соборності, 39.

Електронна адреса: memory@ssu.gov.ua

Архів УСБУПО є надзвичайно важливим для дослідження місцевих допоміжних адміністрацій за німецької окупації. Читальна зала архіву наразі не приймає відвідувачів, але дослідницькі запити опрацьовуються

дистанційно, через електронну адресу. Перед початком роботи дослідник має надати лист-клопотання з обґрунтуванням теми та мети роботи. Також досліднику потрібно скласти перелік імен осіб, з справами яких він має намір попрацювати. Після цього архів опрацьовує запит та надає офіційну відповідь та, за наявності, надає скановані копії архівно-слідчих справ.

УСБУПО одна з ключових установ, які містять джерела, що стосуються історії Голокосту Полтавщини. З цим архівом, який у період воєнного стану не приймає відвідувачів у читальному залі, дослідниця Тетяна Бородіна працювали дистанційно, однак це не завадило зібрати потрібні матеріали.

Ця установа містить архівно-слідчі справи на осіб, які були засуджені радянською владою за злочини, вчинені під час нацистської окупації, зокрема і за злочини, пов'язані з дискримінацією, переслідуванням та вбивством євреїв. Таким чином, вдалося встановити ПІБ та наявність справ на співробітників міських та сільських управ Полтавщини, які в різний спосіб сприяли нацистській окупаційній політиці (наприклад, бургомістр Полтави Андрій Репуленко – **ф.6, спр. 4978-о, т. 1-4**; староста села Погреби Олексій Коноваленко – **ф.6, спр. 27-о**; староста села Ряски Ілля Веприцький **ф.6, спр.7456-о** –; Іван Цимбал, секретар Гребінківської районної управи – **ф. 6, спр. 5446-о, т. 1-2**; Лука Кривоколиско, заступник, а згодом очільник Котелевської рай управи – **ф.6, спр. 4376-о, т. 1-3** та ін.). Всього вдалося зібрати 61 справу. Однак, з них лише частина стосується адміністративного персоналу управ (секретарі, старости, бургомістри), решта справ на членів української допоміжної поліції або інших осіб, засуджених за колаборацію з німецькою владою.

Архівно-слідчі справи містять інформацію про євреїв у розпорошеному вигляді, з іншого боку, зазвичай матеріали справи містять допити свідків, а іноді навіть і самих переслідуваних, яким вдалося пережити окупацію, що робить цю категорію джерел унікальними для реконструкції геноциду на місцевому рівні. Також матеріали слідства іноді також містять в якості доказів

і особисті документи обвинувачених та їхню робочу документацією (копії наказів, розпоряджень, протоколів тощо), що також є цінним джерелом. Мова документів – переважно російська.

Архів управління служби безпеки в Черкаській області

У 1954 році, коли було утворено Черкаську область, до її складу увійшло шість районів Полтавщини, зокрема Золотоніський, Драбівський, Чорнобаївський райони та ін. Відповідно, архівно-слідчі справи з цих регіонів Полтавщини були передані до архіву Управління служби безпеки в Черкаській області (УСБУЧО). Із ними дослідниця також попрацювала (дистанційно).

Довідково

Архів управління служби безпеки в Черкаській області є частиною системи Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Архів УСБУЧО має свій інформаційно-довідковий зал, який у зв'язку з повномасштабним вторгненням тимчасово призупинив свою діяльність, однак співробітники архіву в дистанційному режимі опрацьовують звернення, які надходять їм на електронну адресу та, за потреби, надають скановані копії архівно-слідчих справ. Регіональні архівні відділи управління СБУ, включаючи Черкаське, володіють архівними фондами, пов'язаними з діяльністю радянських спецслужб (НКВС, КДБ тощо) на території області, наприклад, документами про репресії, визвольний рух та інші історичні події з 1918–1995 років. У цьому архіві також зберігається інформація про репресованих радянською владою осіб, які в різний спосіб співпрацювали з німецькою окупаційною владою, а отже, потенційно могли бути долучені до втілення німецьких заходів з переслідування та вбивства місцевих євреїв.

Архів знаходиться за адресою: м. Черкаси, вул. Гоголя, 240.

Електронна адреса: usbukh@ssu.gov.ua

Архів УСБУЧО є також дуже важливим для дослідження Голокосту на Полтавщині та ролі місцевих адміністрацій. Читальна зала архіву наразі не приймає відвідувачів, але дослідницькі запити опрацьовуються дистанційно, через електронну адресу. Перед початком роботи дослідник має надати лист-клопотання з обґрунтуванням теми та мети роботи. Також досліднику потрібно скласти перелік імен осіб, з справами яких він має намір попрацювати. Після цього архів опрацьовує запит та надає офіційну відповідь та, за наявності, надає скановані копії архівно-слідчих справ. Або, якщо дослідник не має конкретного переліку імен, є можливість сформулювати запит, вказавши в загальних рисах справи на яких осіб цікавлять дослідника в першу чергу.

Таким чином, було зібрано та опрацьовано 13 архівно-слідчих справ на старост районних управ (спр. №3139-о, 93 арк.), сільських управ (спр. №300-о, 117 арк.; спр. №478-о, 201 арк.; спр. № 662-о, 90 арк.; спр. №3421-о, 89 арк.; спр. №3862-о, 123 арк.; спр. №4093-о, 365 арк.; Спр. №2540-о, 151 арк.; спр. №3858-о, 99 арк.; спр. №2940-о, 77 арк.) старост/бригадирів общинних господарств (спр. №2214-о, 53 арк.; спр. №2219-о, 178 арк.; спр. №3151-о, 91 арк.).

Архівний відділ Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області

Архівний відділ Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області (Архівний відділ КМР КР Полтавської області) є надзвичайно важливим, оскільки має кілька фондів, які мають унікальні матеріали, що стосуються окупації та Голокосту в Кременчуці..

Довідково

Архівний відділ КМР КР Полтавської області, згідно з Положенням, що регулює його діяльність, забезпечує, окрім іншого, зберігання документів з особового складу та документів тимчасового зберігання

підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та підпорядкування, що розташовані на території міста Кременчука і Потоківського старостинського округу, до складу якого входять села Потоки, Придніпрянське, Соснівка, і Мала Кохнівка, ліквідованих підприємств, установ та організацій, що діяли (були зареєстровані) на цій території. Архівний відділ КМР КР Полтавської області має 109 фондів, що здебільшого стосуються періоду після Другої світової війни. Разом з тим, архів містить кілька фондів, які стосуються німецької окупації міста Кременчука та подій, пов'язаних з Голокостом у місті.

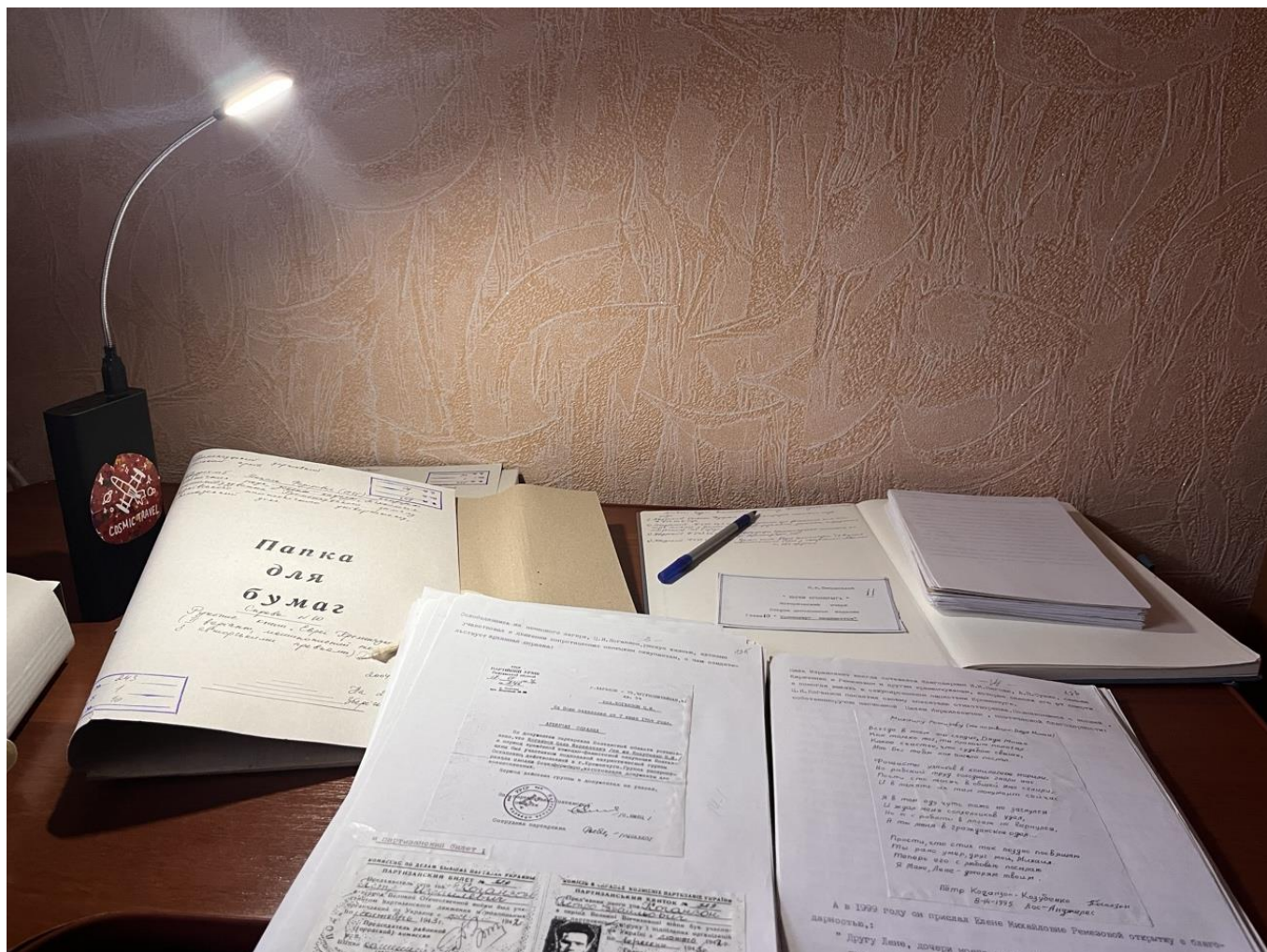
Архів знаходиться за адресою: м. Кременчук, вул. Ігоря Сердюка, 27.

Електронна адреса: arhiv@kremen.gov.ua

В архівному відділі КМР КР Полтавської області для відвідувачів працює читальний зал у понеділок та середу з 8:00 до 17:15, обідня перерва з 12:00 до 13:00. Перед початком роботи досліднику необхідно скоординувати з архівом по телефону та повідомити про намір попрацювати в архіві. У день візиту подати документ, що посвідчує особу та фотокартку 3x4 см для формування особової справи користувача. Дослідник має можливість ознайомитись з переліком фондів на сайті Кременчуцької міської ради (<https://surl.li/hwziuk>). У читальному залі є можливість попрацювати з описами фондів та архівними справами.

Тетяна Бородіна опрацювала **особовий фонд місцевого дослідника Миколи Твердохліба**, кандидата технічних наук та історика-краєзнавця, який досліджував історію євреїв Кременчука та історію Голокосту. У цьому фонді було опрацьовано два рукописи його книг – **ф. 243, оп. 1, спр. 10, 11**, а також матеріали про увічнення пам'яті жертв Голокосту в Кременчуці – спр. 25. У цьому архіві матеріали щодо історії євреїв окремо не представлені, а розпорошені по різних фондах. Найчастіше, вони містяться в іменних фондах дослідників, які вивчали історію Голокосту в Кременчуці. Окрім

вищезгаданого фонду, це також іменний фонд 240 Льва Євселевського, який був опрацьований в ході дослідницької діяльності кілька роками раніше.

Ілюстрація 22. Робота Тетяни Бородіної в Архівному відділі Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області в умовах відключення світла.

Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею

Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею (далі – НА ККМ) є основним закладом, де зберігаються різні експонати з історії міста. У науковому архіві зберігаються документи, що стосуються окупації Кременчука та Голокосту, серед них і фотографії, спогади, інформаційні повідомлення, щоденники, газети тощо.

Довідково

Збирання експонатів для Кременчуцького краєзнавчого музею розпочалося ще у 1919–1920 р. До Другої світової війни музей працював незначний проміжок часу, а згодом був зруйнований, оновлений музей відкрився вже у 1975 році. Наразі у музеї представлено геологічну історію Кременчуцького району, його флору та фауну. Є зала, присвячена дореволюційної історії та зала Другої світової війни. У Кременчуцькому краєзнавчому музеї також є науковий архів, що містить документи, пов'язані з історією Другої світової на території Кременчука.

Архів знаходиться за адресою: м. Кременчук, вул. Ігоря Сердюка 2.

Електронна адреса: museum_1975@ukr.net

Кременчуцький краєзнавчий музей працює з середи по неділю за графіком: з 9:00 до 16:30. Музей радо приймає дослідників для роботи з архівом та надає всі необхідні матеріали. Перед початком роботи потрібно в телефонному режимі погодити дату візиту. Тетяна Бородіна також надала лист-клопотання з місця роботи, де обґрунтовувалась необхідність працювати з конкретними матеріалами. Музей не має сайту, отож можливості попрацювати з оцифрованими матеріалами до візиту немає, проте співробітники музею, зокрема його директорка, створюють всі необхідні можливості для продуктивної дослідницької роботи під час візиту до музею.

Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею має фонди, що стосуються історії Голокосту. Однак ця інформація, як і в інших архівах, є розпорошеною. Більша частина інформації у фондах цього архіву, що стосуються нацистської окупації, пов'язана зі спогадами місцевих жителів, підпільників, колишній військовополонених, лікарів, тобто осіб, які переживали нацистську окупацію в Кременчуці.

Під час дослідницького візиту було опрацьовано підшивки **окупаційних газет, які виходили в Кременчуці у 1941–1943 рр.** – «Дніпрова хвиля» та «Вечірній листок», а також **справи №36** («Про патріотичні дії трудящих Кременчука в роки тимчасової німецько-фашистської окупації»), **спр. № 37** – **спогади Анастасії Женжилової**, учасниці кременчуцького підпілля, **спр. №38** – **спогади Тінатін Кирилової**, учасниці підпільної групи «Патріоти Батьківщини» під керівництвом Тараса Жванії, які рятували євреїв у Кременчуці, **спр. № 45** – **«Матеріали про злочини німецько-фашистських загарбників в м. Кременчуці в період Великої вітчизняної війни, 1941-1943»**; **спр. № 117** – **спогади Тетяни Міщенко**, місцевої жительки Кременчука про досвід окупації, **спр. № 117-а** – **Кременчук у період німецької окупації**.

Ці матеріали є дуже важливими для реконструкції перебігу окупації та Голокосту в Кременчуці, місті, в якому до німецької окупації проживала найбільша кількість євреїв в Полтавській області. Джерела з цього архіву допомагають з'ясувати, яким чином місцеве населення допомагало переслідуваним групам: як євреям, так і військовополоненим, а також те, яким чином розгорталась підпільна боротьба в Кременчуці.

Опрацьовані матеріали демонструють, що серед іншого підпільна група «Патріот Батьківщини» в Кременчуці допомагала євреям: допомагала їм рятуватись із табору військовополонених, допомагала діставати фальшиві документи, завдяки яким вони легалізували своє становище, тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що зібрані та опрацьовані джерела з вищезазначених архівів та музеїв мають інформацію про різні аспекти окупації (функціонування адміністративних органів, агентність окремих адміністраторів, діяльність підпільних організацій, української допоміжної поліції, досвід місцевих жителів та військовополонених). І лише детальне вивчення і кросверифікація різних типів джерел з одного і того ж населеного пункту (наприклад, документи про діяльність місцевих та районних управ з

ДАПО у поєднанні з матеріалами архівно-слідчих справ на очільників і функціонерів з цих установ з архівів УСБУПО чи УСБУЧО) дає можливість реконструювати події окупації та обставини здійснення Голокосту, а також агентність місцевих виконавців.

Аналіз цих матеріалів буде викладено в статті та розділі колективної монографії, які будуть присвячені діяльності місцевих адміністраторів у вчиненні Голокосту на Полтавщині, тобто соціальній мікроісторії геноциду.

Надія Уфінцева, теми досліджень – «Єврейська друкована книга в Україні», «Репрезентація історії та культури євреїв України в постійних експозиціях державних музеїв Хмельницької області»

Кам'янець-Подільський державний музей-заповідник

Основою джерельної бази, на якій будується дослідження «Єврейська друкована книга в Україні», є колекція юдейських друків у фондах та бібліотеці Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника (далі – К-ПДІМЗ).

Довідково

Музей заснований 1890 року як «давньосховище» старожитностей на базі зібраних членами Комітету пам'яток з історії й культури Поділля та здійснених ними численних описів міст, містечок і сіл губернії. З початку свого існування музей формувався як краєзнавчий заклад, що зосереджував різноманітні матеріали та відомості з місцевої історії, природи, народного побуту і мистецтва.

Музей обслуговує 8 об'єктів, адміністрація та музей старожитностей знаходяться за адресою Кам'янець-Подільський, вул. вулиця Іоанно Предтеченська 2; фондосховище розташоване на пл. Вірменський ринок 3.

Сайт <http://muzeum.in.ua/>.

Для дослідницької роботи в музеї з фондovими матеріалами, архівом або бібліотекою необхідно подати лист-клопотання з місця роботи. У фондах є виділене робоче місце для дослідника. Пошук матеріалів можна здійснювати за картковим каталогом.

Музейне зібрання юдейських книг нараховує 741 одиниць збереження. Усі ці книги друкувалися єврейськими мовами з 1764-го до 1913 р. в Бердичеві, Бродях, Варшаві, Вільні, Житомирі, Львові, Любліні, Межиріччі, Славуті, Судзилкові, Петрикові, Чернівцях, Юзефові, Щецині та

інших місцях. Усі книги за жанровою характеристикою належать до різних видів релігійної літератури. Сюди входять книги Святого Писання, Мішна і Талмуд, мідраші та коментарі до Талмуду, молитовники, книги гомілетичного (повчального) характеру, кабалістична література, галахічні твори тощо.

Ілюстрація 23. Частина юдейської книжкової колекції К-ПДІМЗ.

Досліджуючи книги, за шрифтовими екслібрисами встановлено, що вони всі належали членам єврейської громади Кам'янця-Подільського або були у складі книжкових зібрань релігійних інституцій цього ж міста до 1930-х років. У 1930-х роках відбувалось вилучення та конфіскації радянською владою майна єврейських релігійних громад, у тому числі релігійної літератури.

У 1982 році книги були передані із обласного архіву до музею. Ця дата зафіксована в інвентарних картках, які були складені на кожен примірник

Важливою частиною дослідження цієї колекції є вивчення її провенансу, тобто історії походження, побутування та формування. Для цього вивчались музейна документація: книги надходжень та інвентарні картки, за якими вдалось встановити дату та номер документа про передачу книг з архіву до музею – травень–липень 1982 року, акти №2037, 2054, 2056, 2057, 2060, 2064, 2065, 2077.

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УРСР	
Національний музей	в Києві 1982 р.
ІНВЕНТАРНА КАРТКА	
РСМ 17 № інвентарний 419	книга вступу № 10883 видання
Старі інвентарні №№	№ за розк.
Опис річ: книга "Сурзминов" Нардоговача в п'ятикласній Н. Мартинюк в 1834 р. Книга надрукована на білому папері з використанням шрифту Друк київський, типодільного листка гарний. Заголовок книги вказаний в рамку, яка має вигляд арки з колонами, декоративні розширені краї на тлі. Книга містить 72 сторін. Пам'ятки шрифту на першій сторінці. Книга виходить з друку в 1834 році. (С. 17).	Місце зберігання

1. Де знайдено речі <i>перідаго</i> 3 <i>Хмельницького абс-серв'архіву.</i>	2. Як придбано <i>Акт № 2077</i> <i>від 26.07.1982р.</i>
3. Час знаходження <i>1982р.</i>	4. Де переховується <i>м. 5. квіт. 17</i> <i>франсу музею</i>
5. Розмір <i>книга, особливо шк.</i> <i>титул, написання, шк.</i> <i>книг, написання, шк.</i> <i>книг, написання, шк.</i>	6. Матеріал та техніка <i>папір,</i> <i>картон, шк., шк., шк.</i>
7. Стан речі <i>34 x 23,5 см</i>	8. Закупочна ціна <i>б/к</i>
	9. № негатива

Директор музею

Підпис складача *Варна*

Кам'янець-Под. друк. 1982. Зам. 235—3000

Також опрацьовано фонди та справи внутрішнього архіву музею: накази, звіти, протоколи засідань музейної ради, доручення органів державної влади, довідки, листи тощо. І мусимо відзначити, що жодних додаткових документів, які б стосувались єврейських друкованих книг, їхньої передачі до музею, не вдалось віднайти.

- 68 -

Окрім згаданої колекції, з юдаїки в К-ПДІМЗ зберігаються також фрагменти сувоїв Тори, підсвічники, ханукії, предмети релігійного культу, фрагменти прикрас жіночого одягу.

Державний архів Хмельницької області

Для дослідження провенансу колекції єврейських друкованих книг важливим є вивчення архівних матеріалів. З цією метою звернулись до Державного архіву Хмельницької області (далі – ДАХМО).

Довідково

Архівні фонди Держархіву області розподіляються на три періоди – дорадянський (період Російської імперії), радянський та період незалежності України. Історичну цінність становлять матеріали про економічний та промисловий розвиток Подільської губернії, будівництво залізних доріг, мостів, колекція планів міст Подільської і Волинської губерній. Широка картина життя єврейських громад Поділля, його діяльність у сферах торгівлі, дрібного промислу, посередництва відображена у фондах Подільської казенної палати, міських управ та волосних правлінь. Загалом в архіві зберігається 8259 фондів із понад 2 млн од. зб. на паперовій основі періоду кінця XVIII — початку XXI ст.

Архів, фондосховища та читальна зала розташовані за адресою: Хмельницький, вул. Грушевського, 99.

Сайт <https://dahmo.gov.ua/index.php>.

Для дослідників працює читальний зал з понеділка по четвер без обідньої перерви з 9:00 до 17:00. Перед початком роботи із матеріалами дослідник має надати документи, що посвідчуються особою, заповнити анкету (лист-клопотання з місця роботи є опціональним). Оцифровані архівом матеріали можна переглядати в читальному залі на п'яти комп'ютерах або на

сайті архіву (там їх розміщена обмежена кількість). Описи та каталоги доступні в читальному залі за запитом.

З метою дослідження історії формування колекції єврейських друкованих книг в К-ПДІМЗ вивчались матеріали, що стосувались діяльності музею, єврейських релігійних інституцій (синагог, молитовних будинків) та архіву.

Серед цих матеріалів справи **фонду Р-335 Виконавчого комітету міських рад народних депутатів (міськвиконком) Кам'янця-Подільського та Р-1454 Кам'янець-Подільського відділу культів виконавчих комітетів районних рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів**, де містяться справи реєстрації релігійних громад. В цих справах бачимо перелік членів громад, типовий статут, заяви про обрання членів правління. В документах з описом майна громади зустрічаємо серед переліку речей і книги, без деталізованого переліку, лише в загальній кількості. Мови документів – українська, їдиш, російська.

Важливим спостереженням є те, що в документах з описом майна пізнішою датою (опис майна за 1930 р., новий запис – за 1935 р.) дописані примітки про переміщення частини майна, в т.ч. книг, до єдиною, ще діючої на той час синагоги в Кам'янці-Подільському. Зроблені ці примітки були, найбільш ймовірно, в процесі закриття релігійних громад та конфіскації їхнього майна. Ці примітки додають цінної інформації про переміщення книг та ті чинники, які вплинули на формування теперішнього складу колекції в музеї.

церкви, склали цю угоду з *Ганс Шмідт*
 виконавчим комітетом ради робітничих, селянських та червоноармійських

Форма № 4.
Стат А4 210х297

О П И С

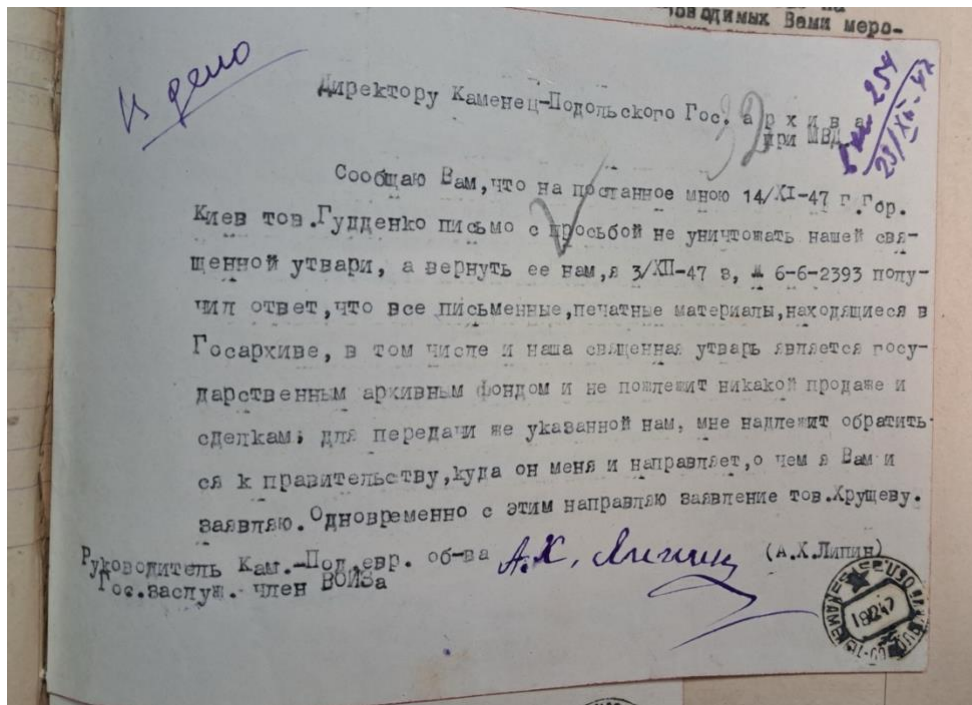
вого майна, що знаходиться в *молитовному будинку*
Фельдштейна міста *Хмельницького* району *Львівської* н. з.
 По стану на *1 липня* 1930 року.

Назва речей	З чого зроблено річ. (золото, срібло, мідь, олово, залізо і т. і.)	Вага або розмір речі	Вартість речі	В якому стані знаходиться річ у даний момент	Відмітки про вкочення речей з опису та по якій причині
Світильники		12	600	-	<i>2/3 згоріли. Згоріло 90. Силою вогню на кімнаті</i>
Книжок єврейських літературів в наперових палітурках		110	110	-	<i>понас тїм</i>
Ківет давета (шкатулка в якій охороняються світільники)		1	20	-	<i>понас тїм</i>
Мах, в яких знаходяться книжки		2	40	-	<i>1 згоріла. Силою вогню. 1 згоріла. Силою вогню. 1 згоріла. Силою вогню.</i>
Будинки 2-ї тижневого заводу		1	10	-	<i>Ухороняєся тїм!</i>
Світників	мідних	16	12	-	<i>Згоріло 90. Силою вогню. 1 згоріло.</i>
Скляні		10	50	-	<i>90 згоріло. Силою вогню.</i>
Штендерів (шкатулки)		80	80	-	<i>45 згоріло. Силою вогню. 35 згоріло.</i>
Листи вислових		2	10	-	<i>90 згоріло. Силою вогню.</i>
Актарів		2	6	-	<i>1 згоріло. Силою вогню. 1 згоріло.</i>

"Крематорій" № 7332-25010

Ілюстрація 25. Опис майна релігійної громади при синагозі «Фельдштейн» із пізнішими примітками про переміщення окремих речей при конфіскації. ДАХМО, ф. Р-335, оп. 1, спр. 235.

У фонді Р-1530 Державний архів Хмельницької області, обласної державної адміністрації, знаходимо цікаву справу вже повоєнного часу (1947-1948 рр.), де містяться листи від Арона Ліпіна, що називав себе керівником, «тобто духовним равиним» Кам'янець-Подільської єврейської громади, в яких він вимагав повернення громаді релігійних книг та протестував проти їх утилізації. Листування велось між А. Ліпіним, Державним архівом, Архівним управлінням при МВС, Державним архівом УРСР в Києві. З документів випливає, що книги А. Ліпіну не віддали, а ним самим зацікавилися спецслужби і проводили перевірку «благонадійності».

Ілюстрація 26. Лист від Арона Ліпіна директору архіву. ДАХМО, ф.Р-1530, оп.2, спр. 45.

У ДАХМО зберігається архів К-ПДІМЗ (фонд Р-1421), однак останнє надходження датується 1969 роком, тобто раніше, ніж відбулася передача книг.

Цінними для розуміння взаємодії архівних працівників та різних чиновників із вилученими матеріалами із релігійних громад є матеріали з фонду Р-3161 Кам'янець-Подільського державного історичного архіву виконкому Вінницької обласної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Тут містяться накази, вказівки, циркуляри,

методичні вказівки Центрального архівного управління УРСР та Вінницького обласного архівного управління по схоронності архівних матеріалів, утилізації матеріалів, регулювання відносин із відомчими архівами, боротьбу із незаконним знищенням архівних документів у відомчих архівах (1924), порядку проведення експертизи цінності документів тощо.

Дніпропетровський національний історичний музей імені Дмитра Яворницького

Колекція єврейських друкованих книг зберігається в К-ПДІМЗ, тобто в місті свого побутування. Разом із цим, випадковим чином в Дніпропетровському національному історичному музеї імені Дмитра Яворницького (далі – ДНІМ) зустрілись книги, що за шрифтовими екслібрисами колись також належали до книжкових зібрань єврейських молитовних будинків Кам'янця-Подільського.

Довідково

Музей був заснований губернатором Андрієм Фабром 1849 року. Колекція музею охоплює експонати від часів палеоліту до періоду другої половини ХХ століття. Серед відомих експонатів — половецькі «баби», Керносівський ідол та колекція козацьких старожитностей. Загалом установа зберігає 240 000 предметів, включаючи орієнтовно 700 предметів юдаїки.

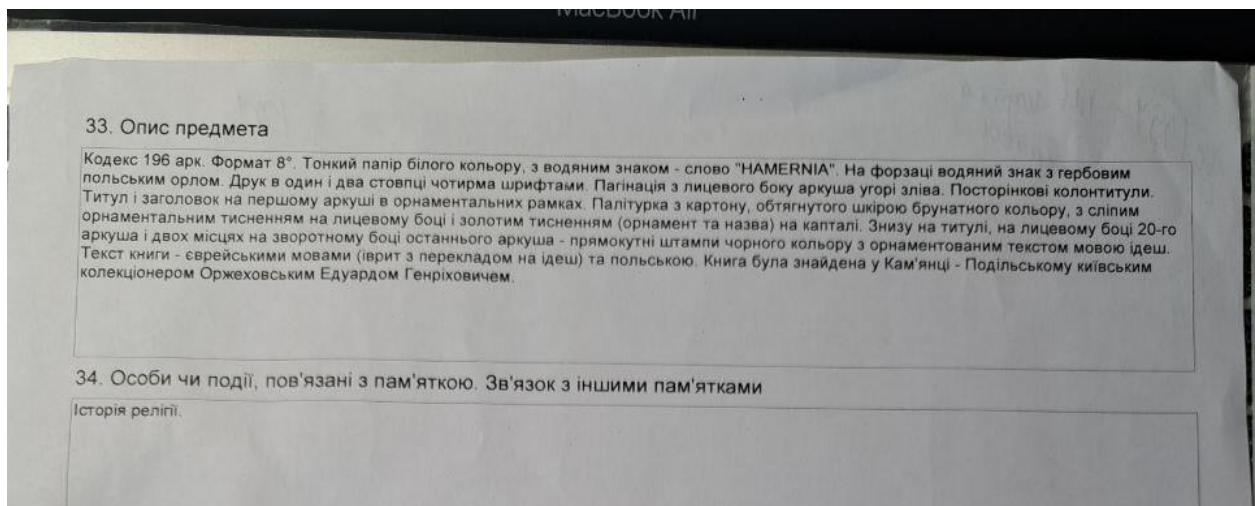
Музей знаходиться за адресою: Дніпро, пр. Яворницького, 18.

Сайт <http://museum.dp.ua/uk/>

Для роботи в ДНІМ необхідно подати лист-клопотання з місця роботи. Під час Другої світової війни було втрачено музейну облікову документацію, тому всі матеріали після припинення війни описувались заново. З 1994 року музей веде документацію в електронному вигляді і створює науково

уніфіковані паспорти, до 1994 року – велись інвентарні картки та книги. Ці всі матеріали доступні лише за запитом до співробітників.

Для дослідження історії переміщення цих книг найперше ми звернулись до музейної документації. Загалом таких книг в ДНІМ нараховується близько десятка. За інформацією з науково уніфікованих паспортів до музею вони надійшли у 1994 р. з місцевого магазину «Букініст», куди потрапили з колекції «київського колекціонера Оржеховського Едуарда Генріховича». Останнім ці книги «були знайдені в Кам'янці-Подільському».

Ілюстрація 27. Фрагмент науково уніфікованого паспорта із описом однієї із єврейських друкованих книг.

Оскільки відсутні будь-які часові рамки, можемо лише припускати, що Е.Оржеховський міг знайти книги ще в 1930-ті рр. в Кам'янці-Подільському, коли при конфіскації майна частина з них могла губитись; іншим припущенням може бути і те, що архів міг продавати частину матеріалів на утилізації і таким шляхом книги потрапили до колекціонера. Але без додаткових документальних матеріалів усі ці версії залишаються лише припущеннями.

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»

Робота в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» (далі – ДІКЗ) та наступних трьох краєзнавчих музеях відбувалось в рамках

дослідження теми «Репрезентація історії та культури євреїв України в постійних експозиціях державних музеїв Хмельницької області».

Тема обрана не випадково, адже територіально ці музеї розміщені в сучасній Хмельницькій області, що частково входить до історико-географічного регіону Поділля, де до Другої світової війни протягом кількох століть масово населяли єврейські громади. Саме тут у другій половині XVIII ст. виник хасидизм, євреї відігравали ключову роль в економіці та культурі міст, створивши унікальну культурну спадщину.

Довідково

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» — замковий ансамбль XIV — XVI століття. Заповідник було створено у 2001 році на базі комплексу пам'яток фортеці у смт Меджибіж. У відреставрованих залах представлено експозицію, що висвітлює теми з історії, етнографії, іконопису. У 2008 році в каретному корпусі замку було відкрито Музей Голодомору, створений художником та скульптором Миколою Мазуром.

Заповідник знаходиться за адресою: смт. Меджибіж, вул. Замкова, 1

Сайт <https://mezhibozh.com/>

Для роботи із матеріалами ДІКЗ необхідно подати лист-клопотання з місця роботи. Співробітники заповіднику надають всебічну підтримку та консультують дослідників.

У лютому 2006 року музей закрили на ремонт, а вже в вересні того ж року до святкування 860-річчя Меджибожа та 35-річчя музею відкрили 6 відреставрованих залів з новими виставками. 4 жовтня 2008 р. на території фортеці був відкритий Музей пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років на Хмельниччині, створений Народним художником України М. І. Мазуром. Музейна експозиція будується на основі наявних фондів, які заповідник

частково отримав від краєзнавчого музею як залишок після реорганізації у 2001 р., частково поповнював впродовж 15 наступних років.

Окрема зала у виставкових приміщеннях заповідника виділена для постійної експозиції про історію, культуру та традиції єврейської громади. Тут представлені предмети релігійного культу та побуту. Значну частину експозиції присвячено постаті засновника хасидизму Баал Шем-Тову, який останні роки життя мешкав у Меджибожі і був похований тут же. Його могила є місцем паломництва для євреїв з усього світу.

Ілюстрація 28. Фрагмент експозиції, присвячений Баал Шем-Тову.

Фондосховища заповідника нараховують понад 250 одиниць збереження. Серед предметів – сувої Тори та сувої книги Естер, ханукії, кружки для вмивання рук, релігійні книги тощо.

Новоушицький історико-краєзнавчий музей

Аналіз експозиції Новоушицького історико-краєзнавчого музею дає можливість простежити особливості презентації єврейської історії в

невеликих міських музеях Хмельницької області або ж зафіксувати відсутність такої презентації.

Довідково

Новоушицький районний краєзнавчий музей – краєзнавчий музей, який знаходиться у селищі Нова Ушиця Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. .

Новоушицький районний краєзнавчий музей було відкрито у 1992 р. у смт Нова Ушиця на 2-му поверсі колишнього технікуму механізації сільського господарства. Фонди музею налічують близько 4 тисяч експонатів, які висвітлюють історію краю від давніх часів до сучасності.

Музей знаходиться за адресою: Нова Ушиця, вул. Подільська, 12.

Сайт *немає*, електронна пошта: musejnu@ukr.net

Для відвідувачів музей працює з понеділка по п'ятницю з 9:00 до 16:00 (у п'ятницю до 15:00) із перервою з 12:00 до 13:00.

Для відтворення історії краю було оформлено 5 залів в яких постійно діють експозиції, зокрема представлено діорами оборони Ушиці у 1941 р. В музеї діють експозиції: «З глибини віків. Археологічні пам'ятки району», «Історичний розвиток краю від кін. ХІХ до поч. ХХ ст.», «Етнографічні пам'ятки краю як частина культурної спадщини (підрозділи: «Український народний одяг», «Домашній господарський інвентар», «Традиційні промисли та ремесла»), «Лихоліття 1930-х рр.» («Голодомор на Поділлі», «Репресовані – безпідставно, реабілітовані – посмертно»), «Новоушиччина в роки війни. 1941–45», «Партизанський рух на окупованій території», «Трагедія Трихівського лісу», «Новоушиччани – учасники війни в Афганістані», «Новоушиччани – учасники ліквідації наслідків трагедії на ЧАЕС», «Міфи та реалії 1950–80-х рр.», «Видатні люди Новоушиччини», «Славні сини України»

(«Новоушиччани – учасники Революції Гідності», «Любов до України підтверджена життям»), «Природа рідного краю».

Історія єврейської громади представлена епізодично.

Городоцький краєзнавчий музей (G-MUSEUM)

У випадку із Городоцьким краєзнавчим музеєм (G-MUSEUM), його ситуація унікальна тим, що у 2018 році цей музей за підтримки мецената Миколи Гуменюка було повністю перебудовано. Оновлена будівля спонукала і до оновлення концепції музею і його експозицій. Тому особливо цікаво було вивчити як G-MUSEUM презентує відвідувачам історію та культуру краю.

Довідково

Краєзнавчий музей у Городку бере початок від 6 червня 1969 року, коли в приміщенні районного Будинку культури, у його двох кімнатах, було відкрито сім експозицій, що нараховували 768 експонатів. У 2018 році було завершено роботи зі зведення споруди нового музею, яка була перебудована практично повністю, залишивши від старої будівлі лише приблизно 5%.

Музей знаходиться за адресою: Городок, вул. Шевченка, 20/1.

Сайт <https://gmuseum.org.ua/>

Для відвідувачів музей працює з вівторка по суботу з 9:00 до 16:00 (у суботу до 15:00) із перервою з 12:00 до 13:00. На роботу музею сильно впливають безпекова ситуація, повітряні тривоги та відключення електроенергії. В рамках дослідницьких візитів, Надії Уфимцевій довелося зробити кілька поїздок до музею, бо через зміни графіків відключення світла неможливо було оглядати експозицію.

Ілюстрація 29. Сучасна будівля G-Museum.

Концепція G-MUSEUM спрямована на поєднання минулого з сучасним і майбутнім, що підкріплено сучасними технологіями (інтерактивні системи, відео та аудіосупровід тощо). Одна із центральних експозицій музею – відтворена лабораторія мікробіолога, професора Сергія Виноградського в інституті Пастера.

В постійних експозиціях музею представлені предмети різних епох від найдавніших археологічних артефактів часів енеоліту. Багато уваги приділено представленню життя та побуту жителів Городка XVII–XVIII століть через предмети, знайдені під час археологічних досліджень 2017 та 2021 років експедиціями на чолі з археологом к.і.н. Павлом Нечитайлом. Серед них дуже красиві та різноманітні кахлі, фрагменти керамічного посуду, вироби з гутного скла, люльки, залізні вироби, у тому числі ніж XVII ст. із повністю збереженим дерев'яним руків'ям, монети тощо.

Історія єврейської громади в постійній експозиції ніяк не відображена, проте музей надолужує цю прогалину через організацію тимчасових виставок. Наприклад, у вересні 2022 року, напередодні свята Рош га-Шана, G-museum провів виставку присвячену традиційному єврейському мистецтву України.

Деражнянський міський історичний музей

Дослідження репрезентації історії та культури єврейської громади в Деражнянському міському краєзнавчому музеї дозволяє простежити, яким чином локальні музейні інституції інтегрують багатонаціональну історію регіону до своїх постійних експозицій. З огляду на значну присутність єврейського населення на Поділлі до Другої світової війни, важливим є аналіз того, наскільки ця складова історії відображена в музейному наративі та які форми презентації обрані для її висвітлення.

Довідково

Деражнянський міський історичний музей – історичний музей у місті Деражня Хмельницької області, розташований у приміщенні міського Будинку культури. Музейне зібрання присвячене історії Деражнянщини з найдавніших часів до сьогодення. Музей створено у 2012 році, за проектом художника-дизайнера Я.М. Павловича, члена Національної Спілки художників України. Над оформленням також працювали працівники Хмельницького обласного краєзнавчого музею С.М. Єсюнін та В.Г. Будяй. Фонди музею налічують більше 2 тис. експонатів.

Музей знаходиться за адресою: Деражня, вул. вул. Миру, 42.

Сайт немає, електронна пошта muzei_der@ukr.net

Для відвідувачів музей працює з понеділка по п'ятницю з 9:00 до 16:00 (у п'ятницю до 15:00) із перервою з 12:00 до 13:00.

Експозиція музею розташована на другому поверсі Будинку культури у двох залах. Перша зала презентує історію Деражні та краю від найдавніших часів до сьогодення. Перша зала має 8 тематичних розділів: «Географічне положення краю», «Природа краю», «З глибини віків», «Край на шляху до незалежності», «На рубежі тисячоліть», «Славетні імена краю», «Лихоліття 1930–1940-х років» та «За Україну, за її волю». Варто відмітити, що в текстах переважає застаріла термінологія («Велике Вітчизняна війна», «німецько-фашистські загарбники» тощо).

Ілюстрація 30. Фрагмент експозиції про єврейську громаду.

Друга зала слугує для проведення тимчасових виставок і має серед постійно представлених предметів речі, присвячені сучасній російсько-українській війні.

Єврейська історія та культура містечка сусідить із розповіддю про розвиток промисловості в краї і представлена ханукією, документами вихідців

з Деражні, репродукціями замальовок єврейського побуту та фотографіями надгробків з деражнянського єврейського кладовища.

Дослідження матеріалів з архівів та музеїв Хмельницької області та м. Дніпра засвідчило наявність величезного пласту документів, що стосуються єврейської історії та культури. Історичні події та людський фактор виступають одними із важливих чинників, які впливають на історію провенансу музейних колекцій, їх дослідженості тощо.

Репрезентація історії та культури єврейської громади в постійних експозиціях виглядає дуже обмеженою, особливо враховуючи її кількасот столітню історію в Україні. На думку дослідниці Надії Уфимцевої цьому є кілька пояснень:

1. Обмеженість фінансових ресурсів на оновлення експозиційних матеріалів;
2. Нестача фахівців з юдаїки або незнання до кого звертатись з боку музейних працівників;
3. Вплив пост-радянської парадигми сприйняття історії, колоніальні наративи все ще мають місце в музейній роботі, особливо коли мова про більш локальні інституції.

Висновки

Упродовж жовтня 2025 р. – лютого 2026 р. в архівах, бібліотеках та музеях України було проведено комплексну пошуково-аналітичну роботу, спрямовану на формування репрезентативної джерельної бази дослідження. Робота з обліково-фондовою документацією, каталогами та опублікованими покажчиками дозволила системно виявити та залучити до опрацювання матеріали з понад 67 фондів, що охоплюють різні хронологічні періоди та тематичні блоки, відповідно до тем, над якими працюють дослідниці історичної групи. Такий підхід забезпечив не лише кількісне розширення джерельного корпусу, а й його структурованість та можливість подальшої наукової інтерпретації.

Важливою складовою дослідження стало текстологічне опрацювання джерел, передусім розшифрування понад 2,5 тис. рукописних, важкочитабельних або пошкоджених документів. Здійснене копіювання (оцифрування, ксерокопіювання) матеріалів сприяло їх збереженню та створенню робочого масиву для подальшого аналізу. Це особливо значуще в умовах обмеженого доступу до оригіналів та необхідності мінімізувати фізичне навантаження на документи.

Переклад текстів з іврит, їдишу, польської, німецької, французької та англійської мов дозволив інтегрувати різномовні джерела до єдиного дослідницького поля, розширивши аналітичні можливості проєкту. Сукупність здійснених заходів не лише забезпечила досягнення поставлених завдань звітної періоду, але й створила підґрунтя для подальших міждисциплінарних досліджень, уточнення атрибуції матеріалів та поглибленого вивчення історії єврейської спадщини в Україні.